LUNDS UNIVERSITET

Institutionen för psykologi
Psykologexamensuppsats
Höstterminen 2008

De gamla och psykologin – att göra åldrandet hanterbart

Ingrid Ericson & Joakim Gedenryd

Handledare:
Margot Bengtsson

Examinator:
Sven Ingmar Andersson

ABSTRACT

Based upon social constructionism and Foucauldian accounts of how psychology as a discipline takes part in constituting and governing subjects, this study presents a critical view on the role of psychology in defining and constructing old age and old persons. The analysis was carried out in two parts: First, psychological theories of aging were deconstructed, with respect to the conditions that made their emergence possible. This analysis showed how management of old age was constructed as an individual project, in which old persons were made responsible for their own wellbeing. Aging was constructed as a question of "mind over matter", the ability of the soul to counter material circumstances. Second, the study addressed the relation between theory and practice by analysing texts, written by psychology students, after having interviewed an older person. In these texts three major discourses were drawn upon; biological, social and psychological. Ways of relating to and challenge subjectpositions offered by these discourses were discussed. The constructions, in the texts as well as in the theories, were discussed concerning the effects they may have for the subjectivity of older persons. Implications for psychological research and psychologists working with older people were discussed.

Keywords: *aging, discourse, discourse analysis, Foucauldian Discourse Analysis, power/knowledge, psychology, psychology of aging, psy-complex, social constructionism, subjectivity, subject position*

SAMMANFATTNING

Utifrån socialkonstruktionistisk teoribildning och Foucaultinspirerade framställningar av hur psykologidisciplinen deltar i att konstituera och reglera subjekt, presenterar denna studie en kritisk undersökning av psykologins bestämmande och konstruerande funktion i relation till mänskligt åldrande och äldre människor. Analysen bestod av två delar: Först dekonstruerades psykologiska teorier om åldrandet, med hänsyn till de omständigheter som möjliggjorde deras framväxt och etablering. Denna analys visade hur åldrandet och hanteringen av detsamma konstruerades som ett individuellt projekt, i vilket äldre människor gjordes ansvariga för sitt eget välbefinnande. Åldrandet konstruerades som en fråga om ”mind over matter”, själens förmåga att trotsa materiella omständigheter. För det andra adresserade studien relationen mellan psykologisk teori och praktik, genom analys av texter, skrivna av psykologstudenter, efter att de intervjuat en gammal människa. I dessa texter identifierades tre huvudsakliga diskurser; biologisk, social och psykologisk diskurs. Olika sätt att relatera till och utmana de av diskurserna erbjudna subjektspositionerna diskuteras. Konstruktionerna, såväl de i texterna som de i teorierna, diskuteras utifrån vilka effekter de kan ha på äldre människors subjektivitet. Slutligen diskuteras vilka implikationer studiens slutsatser har för psykologisk forskning och praktik.

Nyckelord: *diskurs, diskursanalys, Foucaultinspirerad diskursanalys, makt/kunskap, psykologi, psy-komplex, socialkonstruktionism, subjektivitet, subjektsposition, åldrande, åldrandets psykologi*

Tack till Olof Rydén, Tone Bovim, My Paaske och P-A Håkansson. Tack alla studenter för att ni gav oss tillgång till era texter. Slutligen ett stort tack till vår handledare Margot Bengtsson.

INNEHÅLL

INLEDNING 6

TEORI 8
- Socialkonstruktionism 8
- Språksyn 8
- Kunskapssyn 9
- Validitet? 10
- Kritik av psykologin 10
- Subjektivitet och makt/kunskap 13

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR 15

METOD 16
- Diskursanalys som metod 16
- Två huvudinriktningar eller en? 16

ANALYS 18
- Del ett: Analys av psykologiska teorier om åldrande 19
  - Tid och plats för teoriernas tillkomst 20
  - Från funktion till makt – relationen mellan teorier och social praktik 28
  - Från variation till motsägelse – teoretiska konstruktioner av åldringar och ålderdomen 31
  - Från konstruktion till konstitution – diskursiva konstruktioner, självtekniker och konstitution av åldringssubjekt 33
  - Sammanfattning 36
- Del två: Analys av psykologstudenternas texter 37
  - Urval av texter. 38
  - Tillvägagångssätt 39
  - Steg 1: Diskursiva konstruktioner 41
  - Steg 2. Diskursiva konstruktioner – Tre diskurser 43
  - Steg 3. Handlingsorientering 44
  - Steg 4 Subjektspositioner: Vem är åldringen? 50
  - Steg 5 Praktik: Vad kan göras och sägas? 51
  - Steg 6 Subjektivitet 55

DISKUSSION 57
- Slutsatser 57
- Metod – vad vi gjort och hur det fungerat 62
- Validitet – vilket värde har vårt arbete? 63

REFERENSER 65

INLEDNING

Denna studie syftar till att utifrån ett socialkonstruktionistiskt perspektiv undersöka hur ålderdomen och äldre människor konstrueras inom psykologins område. Syftet kan placeras på åtminstone två nivåer, en teoretisk och en empirisk. Teoretiskt syftar studien till att utforska och beskriva hur psykologisk kunskap omsätts till psykologisk praktik och vice versa. V*ad gör psykologin med människor? Vad gör människor med psykologin?* Empiriskt gör vi detta genom att analysera texter – skrivna av psykologstudenter, som intervjuat äldre människor under ett utbildningsmoment i åldrandets psykologi på Psykologprogrammet vid Lunds universitet under åren 2006 och 2007. Analysen syftar till att identifiera hur ålderdomen och åldringen konstrueras i texterna. Vidare att undersöka hur psykologisk kunskap verkar i dessa konstruktioner. Slutligen diskuterar vi vilka konsekvenser konstruktionerna får för människor som åldras och blir till åldringar.

”För mig är det en fantastisk mänsklighetens landvinning att vi lyckas leva längre. Vi står inför ett demografiskt problem att hantera. Fler måste arbeta för att vi ska kunna ta emot de stora pensionärskullar som väntar runt hörnet” (Fyrlund, 2004). Så sa dåvarande finansminister Pär Nuder, efter att han på ett frukostmöte hos Skandinaviska enskilda banken benämnt 40-talist generationen som ett ”köttberg” (Fyrlund, 2004). Halvtannat år senare deltog vi, författarna till den här studien, i ett delkursmoment om åldrandets psykologi på psykologprogrammet vid Lunds universitet. Nuders funderingar och bekymmer om åldrandet var av samhällsekonomisk art. På psykologprogrammet i Lund upplevde vi att funderingarna och problemen kring åldrandet hade en helt annan karaktär. Här låg fokus på själen och den omedelbara omgivningen hos de människor som kategoriserades som åldringar. Vi tog del av vetenskap och beprövad erfarenhet som omgärdade dessa funderingar och problem, varefter vi fick i uppgift att uppsöka och intervjua en äldre människa. I avrapporteringen av dessa intervjuer, som skulle ske skriftligen, väcktes hos oss båda en spännande, men också aningens besvärande tanke. Vad var det vi, i egenskap av psykologstudenter, gjorde med det vi lärt oss om ålderdomen och åldringar? Och vidare vad är det vi i egenskap av psykologer kommer att göra med dem vi möter? Vilka konsekvenser bär vår vetenskap, beprövade erfarenhet och praktik med sig? Hur kommer det sig att vi har möjlighet att forska, bepröva och praktisera på just det här viset? Följande studie är ett försök att med åldrandet och vår egen utbildning som utgångspunkt föra en diskussion kring dessa frågor.

En gemensam nämnare för psykologiska teorier om åldrande är att de skiljer ut ålderdomen som en särskild period i människans liv. I ålderdomen möter människan särskilda utmaningar och möjligheter. Molinari m.fl. (2003) tar detta förhållande som intäkt för att det krävs särskild utbildning för psykologer i kunskaper och färdigheter om åldrandets psykologi. ”Understanding the adjustments of aging and the typical/atypical responses of older adults requires a genuine interest in this stage of life, plus a broad spectrum of knowledge and skills” (Molinari m.fl., 2003, s. 436). De ger vidare rekommendationer för vilka kunskaper och färdigheter den allmänpraktiserande såväl som den specialiserade psykologen bör ha inom olika områden relaterade till åldrandets psykologi.

Flera forskare argumenterar för att olika aspekter av åldrandet är socialt konstruerade. Förståelse av, såväl som praktik i relation till ålderdomen är format av sociala, kulturella och ekonomiska krafter (Cardona, 2007). Vad som kan kategoriseras som hög ålder är föremål för förhandling i sociala sammanhang (Degnen, 2007; Jones, 2006). Karakteristik av den äldre populationen är ett omstritt område där olika talare har skiljda åsikter (Katz, 1992). Rekommendationer om hur ett gott åldrande ska uppnås är präglade av språkligt och socialt konstruerade föreställningar om vad ålderdomen innebär (Katz, 2000).

Flertalet etablerade psykologiska teorier om ålderdomen gör ingen problematisering av åldrandebegreppet i sig (Tornstam, 2005). De utgår implicit från att åldrande, vem som är en äldre person etc. är möjligt att bestämma objektivt, oaktat kontext och historia. Detta är enligt en socialkonstruktionistisk kunskapssyn problematiskt på två sätt. För det första blir teorierna blinda för sin egen kontextualitet och historicitet. För det andra blir teorierna blinda för sin egen inblandning i den sociala konstruktionen av ålderdomen. Hendricks (1995) konstaterar det andra problemet. “The power of gerontology as a professional endeavor continues to imbue old age with much of its meaning – for good or ill.” (Hendricks, 1995, s. 51)

Våra utgångspunkter är således att psykologisk kunskap om åldrandet är en del av den sociala konstruktionen av ålderdomen. Vidare att denna kunskap är mer eller mindre oreflekterad. Det sistnämnda är det problem, som vi adresserar i vår studie. Vårt syfte är att kartlägga den roll som psykologisk kunskap har i upprättandet av åldringen som ett objekt för vetande, åldrandet som fenomen och de följder detta får för upplevelsen av att åldras.

TEORI

Socialkonstruktionism

Vår användning av begreppet socialkonstruktionism utgår från Burr (2003). Socialkonstruktionism avvisar naivt realistiska antaganden om att världen är möjlig att observera objektivt. Istället framhåller socialkonstruktionister att människors sätt att förstå världen är beroende av språk, historia och kontext. Snarare än att betrakta kunskap som något som upptäcks, ses kunskap som konstruerad i mellanmänskligt samspel. Språket, som är av speciellt intresse för socialkonstruktionister, betraktas som skapande av speciella begreppsliga versioner av händelser och världen. De speciella kunskaper om världen som härigenom konstrueras medför och upprätthåller vissa sociala handlingsmönster, medan andra utesluts. Vi ansluter oss till denna syn på kunskap inom ramen för den sociala världen.

Eftersom kunskap om det sociala aldrig är vare sig ahistorisk, kontextoberoende eller objektiv pekar Burr (2003) på att detta även gäller för psykologiska teorier och förklaringsmodeller. Socialkonstruktionism avvisar essentialiserande antaganden om inre egenskaper, en inneboende natur hos människor som kan definieras och upptäckas, såsom psykiska strukturer eller ett begrepp som personlighet. Dessa begrepp ses istället som språkligt konstruerade och får sin betydelse just i mellanmänskligt samspel i både snäv, interpersonell bemärkelse och i bred samhällelig bemärkelse.

Språksyn

Willig (2001) beskriver hur ett ökat intresse för språk som social handling uppkommer i bland annat filosofi och sociologi från 1950-talet och framåt. Tidigare föreställningar om språket som ett oproblematiskt och direkt uttryck för människors känslor och tankar utmanades. Språket började betraktas som produktivt, som skapande av sociala verkligheter. Den socialkonstruktionistiska språksynen gör att diskursanalytiska angreppssätt är väl lämpade som strategier i socialkonstruktionistisk forskning.

I Laclau och Mouffes diskursteori (Winther Jörgensen & Phillips, 2000) är idén om språkets verklighetskonstituerande karaktär grundad i en poststrukturalistisk kritik av strukturell lingvistik. Enligt den strukturella lingvistiken fixeras språkets från början godtyckliga tecken, genom att de skiljs ut från allt de inte är. De bestäms negativt, de får sin betydelse genom att skilja sig från varandra. Ur ett poststrukturalistiskt perspektiv är emellertid denna fixering av tecken i förhållande till andra tecken alltid instabil. ”I vårt löpande språkbruk sätter vi

tecknen i olika relationer till varandra och kan därmed ge dem nya betydelser” (Winther Jörgensen & Phillips, 2000, s. 32). Betydelsebildning blir på så vis en social process, och enligt Laclau och Mouffe innebär processen alltid ett försök att fixera tecknens betydelser. Försöket är dock, på grund av tecknens inneboende godtycklighet, dömt att misslyckas, sålunda finns ett utrymme för olika fixeringar och därmed även motsägelser och kamp. Sådana förekommer emellertid i skiftande grad. ”Vissa betydelsefixeringar blir så konventionaliserade att vi uppfattar dem som naturliga” (Winther Jörgensen & Phillips, 2000, s. 32). Laclau och Mouffe uppfattar diskursen som en betydelsefixering inom en viss domän. Motsättningar kan emellertid också förekomma mellan diskurser, i den mån de strävar efter att täcka samma domän. De kämpar om att var och en på sitt sätt fylla ett område med innehåll (Winther Jörgensen & Phillips, 2000). Andra teoretiker definierar diskursbegreppet på ett likartat sätt. Parker (1997) bestämmer det som mönster genom vilka mening konstrueras. Enligt Burr (2003) är en diskurs en samling specifika sätt varigenom objekt representeras och produceras. När vi hädanefter talar om diskurs syftar vi på språkliga mönster som fixerar betydelsen av olika företeelser, representerar, producerar och konstruerar dem på specifika sätt, varigenom de blir begripliga och meningsfulla. Vår precisering av diskursbegreppet lånar alltså element från de ovan nämnda teoretikernas beskrivningar.

Kunskapssyn

Den diskursanalytiska psykologins domän är på inget sätt fri från diskursiva motsättningar. Parker (1997) tar upp ett antal punkter om vilka det alltjämt råder meningsskiljaktigheter inom den diskursanalytiska psykologin. En av dessa är relativism och realism som kunskapsteoretiska och ontologiska antaganden. Enligt Parker (1997) finns i diskursanalytiskt arbete en stark tendens till relativism. Sålunda relativiserar diskursanalytiska ansatser exempelvis den traditionella psykologins anspråk på att säga universella sanningar om den mänskliga naturen. Istället lyfts betydelsen av tid, plats, tolkning, maktförhållanden etc. fram. Men om kunskap, verklighet och sanning är diskursivt konstruerade, skapade genom språket, hur kan man då hävda att en ståndpunkt är mer giltig eller försvarbar än en annan? Även kritiska ståndpunkter relativiseras. Parker (1997) föreslår positionen ”kritisk realism” som ett sätt att förhålla sig till detta dilemma. Kritisk realism uppmärksammar den materiella, fysiska och sociala grunden till beteende, utan att för den skull bortse från våra teoriers och tolkningars sociala natur (Parker, 1997). Man förutsätter här att även om vi med våra sinnen inte har direkt åtkomst till verkligheten, är våra uppfattningar inte helt oberoende av den, eller helt producerade genom exempelvis språket (Burr, 2003). Kritisk realism innebär med andra

ord de antaganden som kallas ontologisk realism och epistemologisk relativism. Att förutsätta ontologisk realism möjliggör argument för att våra konstruktioner är baserade i verkligheten och hur denna är strukturerad. Parker (1997) menar att även kritiska ståndpunkter är relativa till tid, plats, kultur och subjektivitet, men att de likväl kan vara mer etiskt försvarbara än de ståndpunkter de kritiserar.

Validitet?

När forskning utgår från epistemologisk relativism förändras förutsättningarna för validering radikalt. Forskaren kan inte hävda sanningsvärdet i sina resultat med hänvisning till en vetenskaplig metod, som i sig själv frambringar objektiv kunskap. Den objektiva kunskapen är omöjlig att nå. De som hävdar annorledes bidrar medvetet eller omedvetet till upprättandet av en viss version av mänskligt liv (Burr, 2003).

Morrow (2005) placerar socialkonstruktionistiska forskningsansatser inom ett tolkande forskningsparadigm. I detta paradigm legitimeras forskningen med olika autenticitetskriterier som stärker resultatens trovärdighet. Autenticitet föreligger när deltagarnas individuella konstruktioner förbättras och utökas, när deltagarnas förståelse för andras konstruktioner förbättras samt när forskningen stimulerar handling. Forskningsansatser som, utöver en tolkande inriktning, även har ett anspråk på att avslöja och bekämpa illegitima maktrelationer, hör hemma i ett kritiskt-ideologiskt paradigm (Morrow, 2005). Parker's (1997) och Burr's (2003) versioner av socialkonstruktionism tillhör detta paradigm. "We must also build into our new practices of scientific enquiry our understanding of how the knowledge produced within the traditional scientific paradigm is a function of a power imbalance between researchers and the objects of their study" (Burr, 2003, s. 149). Morrow (2005) menar att det tolkande paradigmets autenticitetskriterier gäller också för kritisk-ideologisk forskning. Hon tillfogar ytterligare ett kriterium som handlar om huruvida forskningen åstadkommer de mål för politisk och social förändring som den eftersträvar.

Kritik av psykologin

Inom den dominerande anglosaxiska psykologin tog socialkonstruktionistiska perspektiv plats på 1980-talet, framförallt som en kritik mot kognitivismen inom psykologin (Willig, 2001). Denna kritik gick bland annat ut på att kognitivismen inte tog hänsyn till social kontext, att kognition förutsattes vara baserad på perception och att en objektiv perception av verkligheten sågs som teoretiskt möjlig. Kritik framfördes vidare mot att förekomsten av

relativt fasta kognitiva strukturer förutsattes. Ur ett socialkonstruktionistiskt perspektiv skulle det som inom kognitivismen kallas exempelvis attityder och attributioner istället ses som beroende av den diskursiva kontext inom vilken de produceras (Willig, 2001).
En annan betydelsefull, socialkonstruktionistiskt färgad kritik mot psykologin är riktad mot dess kunskapsproduktion som sådan, och i förlängningen mot vad denna kunskap får för effekter på människors upplevelser av sig själva – deras subjektivitet. 1984 publicerade en grupp brittiska forskare i psykologi, boken *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity* (Henriques, Hollway, Urwin, Venn & Walkerdine, 1984a). Författarna betraktar individen som en produkt av historiskt specifika praktiker för social reglering, snarare än som en given och stabil enhet. Vidare har de utgångspunkten att all teori står i förhållande till historiskt specifika omständigheter, och har definitiva effekter på social existens (Henriques, Hollway, Urwin, Venn & Walkerdine, 1984b). Deras analys söker svaret på vilka förhållanden som var nödvändiga för att en given psykologisk kunskap skulle produceras och etableras vid en given tidpunkt, i relation till existerande diskurser och sociala praktiker. (Henriques, Hollway, Urwin, Venn & Walkerdine, 1984c). Författarna lyfter fram frågan om vilken sorts kunskap de sociala vetenskaperna producerar och belyser tre aspekter som är av speciellt intresse för analysen av socialvetenskapliga diskurser (Henriques m.fl., 1984c):

1. Författarna menar att det finns ett glapp mellan de sociala vetenskaperna och deras teknologier, så till vida att det på samma gång finns ett beroende och ett relativt oberoende dem emellan. Det är inte möjligt att vare sig omedelbart utläsa eller helt bortse från den inverkan teorin har på praktikens utformning och vice versa.

2. Den andra aspekt författarna belyser är vad de sociala vetenskaperna gör, eller konstruerar, i den sociala domänen. De fyller här en normativ funktion så till vida att de har del i att konstruera normer för vad som betraktas som ideala beteenden. Dessa normer konstrueras utifrån antaganden och principer som finns inskrivna i såväl kunskapsdisciplinen som sådan, som i existerande praktik.

3. Slutligen tar Henriques m.fl. (1984c) upp att det socialas teknologier omsätter ett flertal normativa diskurser i komplexa kombinationer. Dessa diskurser är i sig själva inte nödvändigtvis befriade från motsägelser, vilket gör att relationerna mellan kunskapsdiscipliner, såsom psykologi och pedagogik, och sociala praktiker, såsom skolan, är rörliga, komplexa och i viss utsträckning obestämbara. Samtidigt finns påvisbara ömsesidiga

effekter dem emellan. Genealogi som metod innebär ett försök att spåra upp och konkretisera detta ömsesidiga beroende, för att därigenom ge en beskrivning av de specifika omständigheter som råder för en given diskurs framväxt och produktion (Henriques m.fl., 1984c).

Rose (1999) har en genealogisk ansats i sin analys av psykologins roll i den anglosaxiska delen av världen under nittonhundratalets andra hälft. Han tillskriver psykologin en särskilt betydelsefull ställning rörande det sociala konstruerandet av subjektiviteter, som är anpassade till att fungera i ett liberalt demokratiskt samhällsbygge. Rose (1999) argumenterar för att psykologin, som en särskild vetenskaplig diskurs, under denna period tagit upp ekonomiska, moraliska och politiska problem och gjort det möjligt att tänka kring dem och hantera dem på ett nytt sätt. Detta har lett till att den psykologiska expertisen numera håller sig för god att inte enbart bota psykiska sjukdomstillstånd utan att även omforma subjektiviteten. ”Our selves are defined and constructed and governed in psychological terms, constantly subject to psychologically inspired techniques of self-inspection and self-examination” (Rose, 1999, s. xxxi). Rose´s (1999) analys utgår ifrån Foucaults begrepp *governmentality*, ”styrandets konstform”. Begreppet syftar på hur västerländska regeringar, med början på sextonhundratalet, har rationaliserat sitt sätt att hantera sociala problem, genom införandet av diverse nya tekniker såsom befolkningsstatistik, polisiär makt, hälsoföreskrifter och centraliserad välfärd. Sådana medel konstituerade staternas sätt att styra populationen. Styrandet blev en ansamling av regeringspraktiker, kunskapsauktoriteter och moraliska imperativ som sammanfördes och riktades mot befolkningen och gjorde att statsmaktens räckvidd ut i samhället ökade (Katz, 1996).

Det mänskliga psyket har, enligt Rose (1999), blivit en allt viktigare kanal för styrandets konstform. I analysen av hur detta har skett inför han begreppet *the psy-complex* (Stainton Rogers & Stainton Rogers, 2002). Begreppet innefattar psykologin i alla dess yttringar, från akademisk psykologi till populär psykologi, från psykologisk teori till psykologisk praktik (Parker, 1997). Det är en beskrivning av alla de yrken och institutioner som, med mer eller mindre uttryckliga hänvisningar till psykologiska teorier och metoder, ingriper i människors liv på en räcka av områden (Stainton Rogers & Stainton Rogers, 2002). Vidare syftar det till att fånga hur människor regleras, kategoriseras och observeras av, men också själva förverkligar psykologiska teorier, modeller och praktiker i erfarenheter och tal (Parker, 1997).

Subjektivitet och makt/kunskap

Idén om psy-komplexet är intimt förknippad med Foucaults analyser av relationen mellan kunskap och makt. Foucault intresserade sig för de processer som leder till att vissa kunskaper blir kända medan andra förblir obekanta (Mills, 2003). Det är i detta sammanhang som makt blir relevant. Detta maktbegrepp skiljer sig emellertid markant från vår vardagsuppfattning om makt, som något en individ eller en grupp besitter och kan utöva gentemot någon annan. Foucault placerar makten före individerna och grupperna, och konceptualiserar den som en produktiv kraft, som skapar människors subjektivitet. Makt kan betraktas som ett nätverk av kunskap och vetande genom vilket subjektivitet upprättas (Wetherell, 1996).

Foucault identifierar tre sätt varigenom mänskliga varelser objektifieras och transformeras till subjekt (Katz, 1996). Transformationen sker genom (i) *klassificerande praktiker*, (ii) *delande praktiker* samt (iii) *själv-subjektifiering*. De klassificerande praktikerna motsvaras av humanvetenskapliga discipliner såsom psykologi och sociologi. De transformerar människor till olika typer av subjekt, genom att mänskliga attribut studeras, definieras, organiseras och kodifieras i linje med de övergripande kategorierna normal respektive avvikande. De delande praktikerna ryms inom statsapparaten och utnyttjar vetenskapsdisciplinernas klassificeringar för att identifiera element i populationen som innebär ett samhällsproblem, avskilja dem diskursivt till en speciell grupp och fysiskt till en speciell plats. Fängelset, sjukhuset, skolan, ålderdomshemmet med flera bemäktigas, liksom deras professionella företrädare, av samhället med en disciplinerande roll gentemot subjektiviteten. Disciplinerande i meningen att de nyttjar kunskaper och tekniker som fostrar människor i vissa sätt att tänka, känna och uppleva sig själva och omvärlden. Tekniker som dessa människor kan applicera på sig själva för att påverka sina kroppar, själar, relationer med mera och på så vis vara medbestämmande i sin egen subjektivitet (Katz, 1996).

Makt och kunskap kan således inte förstås oberoende av varandra. De två hänger ihop genom att kunskap alltid är en sammansmältning av maktrelationer och informationssökande. Detta föranledde Foucault att skriva samman de båda till substantivet makt/kunskap, och därigenom understryka att makt aldrig kan utövas utan kunskap, samt att kunskap alltid innefattar makt. I den mån man producerar kunskap så utövar man också makt, och vice versa (Mills, 2003).

Foucault karakteriserar makt/kunskap som en abstrakt kraft, vilken bestämmer vad som kommer att bli känt, och förkastar därmed idén om att kunskap är en produkt av enskilda individers tänkande. På grund av att sökandet efter kunskap (eller viljan att veta, som Foucault kallar de procedurer kring kunskapsproduktion som enligt honom uppkom mot slutet av 1800-talet) är bemängt med maktrelationer kan resultatet av sökandet inte bli den rena sanningen. Processen utmynnar istället i etablerandet av fakta. Dessa fakta blir till just fakta genom att de ratificeras av auktoriteter på området. Auktoriteter är i det här sammanhanget inte nödvändigtvis individer. Det som väl etablerats som fakta kommer sedan att reproduceras i böcker, utbildning, debatt etc., emedan den kunskap som inte når faktastatus försvinner. Dessa exkluderande praktiker, vars funktion alltså är att skilja mellan vad som är sant (fakta) och falskt, bidrar till upprättandet av sanningsregimer. Begreppet sanningsregimer betecknar vilken sorts uttalanden som, vid en given tidpunkt i ett givet samhälle, kan utsägas av auktoriteter och accepteras av samhället i sin helhet, och som i sin tur kan avskiljas från falska uttalanden genom en rad praktiker (Mills, 2003).

Psy-komplexet ingår i en sanningsregim inom vilken det blir möjligt att tala om och uppleva psykologiska begrepp såsom ”självet” och ”personligheten” på ett meningsfullt sätt, och där människor fås att berätta sammanhängande historier om sig själva, både för andra och för sig själva (Parker, 1997).

Jörgensen (2004) tar avstamp i såväl Foucaults som Rose´s arbeten i sin kritiska granskning av den kliniska psykologins position i det västerländska samhället mot slutet av 1900- och början av 2000-talet. En position han betecknar som en ”inte så smickrande roll, som omedveten självteknik i maktens tjänst” (Jörgensen, 2004, s. 339). Han menar att det råder en bred enighet om att den västerländska kulturen de senaste decennierna genomgått omfattande förändringar. Människans situation kännetecknas av en omfattande kulturell frigörelse och individen har blivit den punkt kring vilken samhället kretsar. Individualisering kan beskrivas på minst tre, med varandra besläktade, sätt. För det första som en process i vilken individer skapas som sociala enheter med rättigheter och ansvar. För det andra en samhällelig utveckling där individer frigörs från traditionella släkt- och familjeband, sociala gemenskaper och traditionella normer och anvisningar för hur man som individ ska agera. Det är numera upp till individen själv att förverkliga sitt liv. För det tredje kan individualisering ses som en allmän tendens att i allt större utsträckning betrakta manifestationer av samhälleliga, sociala och kulturella problem som resultat av individuella, personliga egenskaper.

Jörgensen (2004) ser denna tendens som en av grunderna till de senaste decenniernas ”psykologivåg” (Jörgensen, 2004, s. 129) och menar att

> med sin utpräglade tendens till att psykologisera och därmed individualisera ett brett spektrum av problemområden har den kliniska psykologin spelat en aktiv roll i en allmänt ökad benägenhet att uppfatta yttringar av sociala och kulturella problem som uttryck för rent individuella problem som ska lösas av och hos den enskilda individen. (Jörgensen, 2004, ss. 324-325)

Samhälleliga och sociala problem betraktas på så sätt som mindre determinerande för människors liv. Problem blir snarare uttryck för att de som drabbas har fattat dåliga beslut och själva bär skulden för detta. Välfärdsstaten kan, i bästa fall, erbjuda psykoterapi eller rådgivning som plåster på såren, där förklaringarna på problemen återfinns i individuella faktorer, medan de strukturella förhållanden som kan ha bidragit inte uppmärksammas. Jörgensen (2004) menar att psykoterapi kan betraktas som ”en intensiv installering av bestämda självtekniker i den enskilda individen” (Jörgensen, 2004, s. 49). Begreppet ”självtekniker” har Jörgensen (2004) lånat av Foucault. Det beskrivs som ”tekniker som enskilda individer använder (eller fås att använda) på sig själva, på sina egna kroppar, psyken, tankar och beteenden, varefter de av egen kraft strävar efter att förändra sig och uppnå ett bestämt tillstånd av lycka och perfektion” (Jörgensen, 2004, s. 49). Öppen maktutövning, såsom övervakning och handfast disciplinering tolereras inte i ”fria” liberala samhällen. Psykologin och dess tillhandahållande av självtekniker bidrar till att kontrollera befolkningen såtillvida att subjekten övervakar och kontrollerar sig själva. Subjekten tillägnar sig rådande psykologiska diskurser om det goda och normala livet och fås därigenom att tänka och handla i enlighet med kulturella normer och rådande social ordning (Jörgensen, 2004).

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Vi betraktar åldrandet som en del av en psykologisk sanningsregim där såväl åldrandet som äldre människor blir objekt för de praktiserande inom psy-komplexet. Vår studie är ett försök att beskriva vad som sker med äldre människor när de konfronteras med en representant för psy-komplexet, som på förhand besitter viss kunskap och har till uppgift att insamla information från ett specifikt subjekt, en ”åldring”, relatera den insamlade informationen till nämnda kunskap och presentera detta i text. Vårt syfte är att identifiera hur ”ålderdomen” och ”åldringen” konstrueras i de texter som psykologstudenter skrivit efter sina möten med en äldre människa. Vidare att undersöka hur psykologisk kunskap verkar i dessa konstruktioner.

Slutligen ämnar vi diskutera vilka konsekvenser texternas konstruktioner samt psykologisk kunskap får för dem som åldras och blir åldringar. Därför frågar vi: *Hur konstrueras åldringar och ålderdomen i psykologstudenternas texter? Hur verkar psykologiska kunskaper och teorier i texternas konstruktion av ålderdomen och åldringar? Vilka effekter har texternas konstruktioner och psykologisk kunskap på subjektiva upplevelser av att åldras?*

METOD

Diskursanalys som metod

Diskursanalys är en metod utvecklad utifrån socialkonstruktionistiska antaganden. Diskurser beskriver aspekter av världen på olika sätt. Parker (1997) menar att diskurser kan ses som de olika mönster genom vilka mening konstrueras i alla former av media – tal, skrift, bilder, konst etc. Burr (2003) beskriver diskurser som specifika sätt att representera och producera objekt (händelser, personer, grupper etc.) på. Vår tidigare preciserade förståelse av diskurs är lånad från såväl Parker (1997) som Burr (2003) (se sid. 9). Olika diskurser omger objekt, och konstruerar dessa på olika sätt. Skilda diskurser belyser skilda aspekter, porträtterar objekt olika och för alltså med sig olika implikationer för vad som bör göras. Varje diskurs har sanningsanspråk, alltså anspråk på att ange hur eller vad ett objekt verkligen är. På så sätt bestäms diskursivt hur man kan tala om ett objekt på ett meningsfullt sätt.

Två huvudinriktningar eller en?

Inom psykologins område beskriver Willig (2001) två huvudinriktningar av diskursanalys. Huruvida det rör sig om skillnader i fokus eller mer vitt skilda teoretiska ramverk diskuteras bland diskursanalytiskt inriktade forskare. Den ena inriktningen, diskursiv psykologi, befattar sig med hur människor i sociala interaktioner använder sig av diskursiva resurser för att nå sina syften och styrka sin identitet i verbal interaktion. Det kan handla om att undersöka hur en handling rättfärdigas eller hur avvisandet av en oönskad social identitet går till. Språket ses som en kulturell resurs som talaren kan använda sig av för att uppnå något (Burr, 2003). Den andra inriktningen, ofta kallad Foucauldian Discourse Analysis, FDA, är influerad av Foucaults och andra poststrukturalisters arbeten. Här finns en mer dekonstruktionistisk ansats, som innebär att man öppnar texter och kunskaper för alternativa läsningar och tolkningar, genom att undersöka vilka diskurser som prioriteras på bekostnad av andra. FDA är inriktad mot vilka diskursiva resurser som finns tillgängliga för människor och hur dessa konstruerar subjektivitet och skapar och vidmakthåller både ”legitima” och ”illegitima”

maktrelationer. FDA fokuserar på språkets roll i upprättandet av socialt och psykologiskt liv (Willig, 2001). Diskurser ses som innehållande inte bara språk utan även praktik. Parker (1997) tar upp tre områden att rikta uppmärksamhet mot i diskursanalys: variation, konstruktion och funktion. Han föreslår också hur dessa områden utifrån Foucaults arbeten kan ges en mer kritisk inriktning med fokus på motsägelser, konstitution och makt.

Från variation till motsägelse. I motsats till traditionell psykologisk forskning, som ofta syftar till att predicera något konstant och entydigt, riktar diskursanalytiker uppmärksamheten mot variationer i språkbruket. Med detta fokus kan man belysa exempelvis hur en person använder olika diskursiva konstruktioner för att tala om ett objekt. Detta angreppssätt lyfter fram mångfald av historier. Foucaults idéhistoriska forskning – om straff, mental hälsa och sjukdom samt om sexualitet – lade vikt vid motsägelser mellan diskurser och det sätt som självet slits i olika riktningar av diskurser. Termen dekonstruktion kan användas för att beskriva hur uppmärksamhet på motsägelserna i en text kan tydliggöra vilka diskurser som privilegieras, på bekostnad av andra diskurser (Parker, 1997).

Från konstruktion till konstitution. I traditionell psykologi finns en tendens att behandla människor som enheter som lätt kan separeras från kultur och social kontext. I diskursanalysen riktas uppmärksamhet på hur meningsskapande sker diskursivt i möten mellan människor i ett specifikt sammanhang. Hur människor kan relatera till varandra bestäms diskursivt. Foucault beskrev hur vår förståelse av världen och oss själva är konstituerad inom diskursiva mönster bortom vår kontroll. Rörelsen från konstruktion till konstitution gör det möjligt att visa på att mening alltid är historiskt och politiskt konstituerad, snarare än kognitivt konstruerad i ett socialt tomrum. I sina senare arbeten använde Foucault termen genealogi för att referera till de sätt mening uppkommer på, genom att spåra olika diskursers användning över tid och plats. Han fokuserade då på hur strukturer alltid utmanas och hur makt alltid möts av motstånd (Parker, 1997).

Från funktion till makt. Språk organiserat genom diskurs ”gör” alltid något. Istället för att betrakta språk som ett verktyg som oproblematiskt låter oss beskriva verkligheten riktas uppmärksamhet mot vad språket har för funktioner. I allt från vardagligt tal till psykologiska beskrivningar betraktas yttranden som handlingar. Diskursanalytiker fokuserar på de effekter dessa ”talhandlingar” har. Utifrån ett Foucaultinfluerat perspektiv kan analysen av funktion utökas med fokus på makt.

Makt och kunskap ses ur detta perspektiv som tätt sammanbundna. Parker (1997) lyfter fram begreppet ”subjektsposition” som speciellt användbart i analys av makt. Han menar att människor inom diskurser placeras i, respektive själva tar upp, olika subjektspositioner. Dessa medför speciella implikationer i form av ”talrättigheter” och ”talskyldigheter”.

Willig (2001) diskuterar hur diskurser och subjektspositioner ger olika möjligheter till handling. Vad som kan sägas och göras begränsas av det sätt världen diskursivt konstrueras på och av hur subjekten positioneras, respektive tar upp eller avvisar de subjektspositioner som möjliggörs av diskursen. Diskurserna påverkar inte bara hur subjekten uppfattas av andra, utan även deras subjektivitet då diskurserna möjliggör vissa sätt att se världen och vara i världen. Utifrån olika subjektspositioner kan olika saker kännas, tänkas, upplevas och olika handlingar möjliggöras eller omöjliggöras.

ANALYS

Mot bakgrund av det glapp mellan de sociala vetenskaperna och deras teknologier som Henriques m.fl. (1984c) uppmärksammar valde vi att utföra analysen i två delar. Den första delen är inriktad på dekonstruktion av vetenskaplig psykologis konstruktioner av ålderdomen. Den andra delen är inriktad på dekonstruktion av konstruktioner av ålderdomen och åldringar i mötet mellan psykologstudenter och äldre personer.

I den första delen analyserade vi diskursiva konstruktioner av ålderdomen i teorier om åldrandets psykologi. Vi var intresserade av hur denna kunskap sattes i verket och vad den gjorde. Därför var det relevant att, utöver en presentation av teoriernas innehåll, också tillfoga uppgifter om deras uppkomst. Vi kontextualiserade teorierna med hjälp av frågor om när, var, hur och varför teorierna uppkommit. Vi utsatte därigenom, i denna vår första analysdel, teorierna för dekonstruktion i Burrs (2003) mening. Vi tog isär dem och placerade dem i ett historiskt och socialt sammanhang, varpå vi gjorde en tolkning av hur de hängde samman med varandra och sin samtid. Denna tolkning utgick från Parkers (1997) tre områden för kritisk diskursanalys. En sådan dekonstruktion gjorde att vi kunde peka på hur teorierna bidrog till att konstruera särskilda versioner av åldringar och ålderdomen, som påverkade människors upplevelser och betraktelser av att åldras.

Den andra delen av vår analys utgick från Willigs (2001, 2008) modell för diskursanalys, tillämpad på de texter som psykologstudenter skrivit om sina möten med äldre människor. Detta för att undersöka hur psykologiska teorier om åldrande omsätts i praktiken, det vill säga i mötet mellan en psykologstudent som tillgodogjort sig dessa teorier, och en äldre människa. Vad ”görs” med åldringen i detta möte? Vad ”gör” åldringen med sig själv?

Hur dessa båda analysdelar relaterade till varandra, eller med andra ord hur glappet mellan vetenskap och teknologi kunde förstås i fråga om åldrandets psykologi, behandlas sedan under rubriken diskussion.

Del ett: Analys av psykologiska teorier om åldrande

”It is certainly true that no consensus has yet emerged as to the most convincing or comprehensive theory in any area of the psychology of aging” (Salthouse, 2006, s. 11).

Nedan följer en dekonstruktiv läsning av de teorier och kunskaper om åldrandet och äldre människor, som studenter på psykologprogrammet vid Lunds universitet, möter i samband med momentet på delkurs C3 (Institutionen för psykologi, 2006). Urvalet av teorier är baserat dels på deras omnämnande i momentets huvudsakliga lärobok (Institutionen för psykologi, 2007) *Development through the lifespan* (Berk, 2006) och dels på deras förekomst i de texter om psykologstudenters möten med äldre människor, som vi analyserar.

Dekonstruktionen inleds med en historisk översikt där teoriernas huvuddrag såväl som tidpunkten och platsen för deras tillkomst beskrivs. Detta för att belysa teoriernas utvecklingsprocess. Därefter diskuteras denna utvecklingsprocess med utgångspunkt i Parkers (1997) riktlinjer för diskursanalys. a) Från funktion till makt, hur uppkomsten av teorier om ålderdomen och åldringen relaterar till sociala praktiker kring åldringar och ålderdomen. b) Från variation till motsägelse, hur de geropsykologiska teorierna ger upphov till olika och motsägelsefulla konstruktioner av åldringar och ålderdomen. c) Från konstruktion till konstitution, hur olika diskursiva konstruktioner möjliggör olika självtekniker och konstituerar åldringssubjekt.

Tid och plats för teoriernas tillkomst

> I slutet av 1940-talet, då vi bodde i Kalifornien, fick vi en inbjudan att medverka vid Vita hus-konferensen om barn och ungdom 1950 och lägga fram en uppsats på temat ”Growth and crisis of the ’healthy personality’”. Vi grep oss an uppgiften med entusiasm. Erik hade arbetat med barnanalyser i ett antal år, och vi vistades i Kalifornien på grund av hans medverkan i det longitudinella forskningsprojektet om barn som bedrevs vid University of California i Berkeley. För min del var jag fullt sysselsatt med att ta hand om tre små barn och sköta ett hushåll. Vi var övertygade om att vi var väl förtrogna med de tidiga utvecklingsstadierna och dagligen in på bara skinnet erfor de problem och utmaningar som den mogna vuxenåldern, äktenskapet och föräldraskapet är fyllda av. Med hjälp av ett rutmönster och omsorgsfullt valda termer kunde hela livscykeln åskådliggöras på ett enda papper. (Erikson, 2004, s.12)

Så beskriver Erik H. Eriksons hustru Joan (Erikson, 2004) omständigheterna kring tillkomsten av teorin om olika binära utvecklingskonflikter under livsloppet. Den longitudinella studie som Joan Erikson (Erikson, 2004) refererar till bar namnet The Child Guidance Study (Hoare, 2002). Initiativtagaren, Jean Macfarlane, inledde studien med en surveyundersökning av vart tredje barn som fötts i Berkeley mellan januari 1928 och juni 1929 (Carstensen, 1992). Macfarlane uttrycker angående studiens syfte att det kanske viktigaste målet var att:

> Add to our knowledge of the critical differentials whereby some individuals give up or modify early infantile patterns and develop mature, sturdy and effective personalities, while others rigidly and neurotically cling to immature and ineffectual patterns or disintegratingly revert to them. (Macfarlane, 1939, s 2)

Den första versionen av Eriksons teori lades fram 1950 (Erikson, 1993). Erikson hade fått sin psykoanalytiska skolning i Wien hos Anna Freud, och var under fyrtiotalet verksam som föreläsare, forskare och kliniker i USA (Erikson, 2004). Eriksons teori grundades på psykoanalytisk teori samt erfarenheter från hans praktik (Erikson, 1993).

Tornstam (2005) kategoriserar Eriksons teori som personlighetspsykologisk, men beroende av ett psykosocialt sammanhang. Den konflikt som människan möter i ålderdomen beskrivs i termer av *ego-integration*, en känsla av helhet och tillfredsställelse med vad man uppnått, kontra *förtvivlan*, svårighet att acceptera det nalkande slutet och en överväldigande upplevelse av bitterhet och hopplöshet (Berk, 2006).

> The constructive way of living the late years might be defined in this way: To live so generously and unselfishly that the prospect of personal death - the night of the ego, it might be called - looks and feels less important than the secure knowledge that one has built for a broader, longer future than any one ego ever could encompass. (Peck, 1956, s. 48)

Peck utgick från Eriksons teori, men koncentrerade sig på psykiska utmaningar som människor möter i medelåldern och ålderdomen (Berk, 2006).

Under ålderdomen beskrivs tre kriser: *Jagdifferentiering eller yrkescentrering, kroppscentrering eller kroppstranscendens* och *jagcentrering eller jagtranscendens*. Peck lade fram sin teori bland annat vid en konferens i Bethesda, Maryland 1955. Konferensen arrangerades av det amerikanska psykologförbundets (APA) Division of Maturity and Old Age, och utmynnade i volymen *Psychological aspects of aging* (Anderson, 1956). APA bildade ovan nämnda underavdelning 1946. Sedan året därpå har underavdelningen haft egna symposier på APAs årliga kongresser. Det första året talade dess president Sidney Pressey om divisionens potential. Pressey ansåg att en av dess främsta uppgifter var att besvara specifika frågor, såsom huruvida pensionering borde ske över en natt, eller om den borde ske genom en gradvis nedtrappning av arbetet. Utöver Presseys tal hölls två symposier, ett om metodfrågor och ett om *Achievement and Productivity in Maturity and Old Age*. I samband med APA:s kongress nästföljande år ombads deltagare i symposierna att rapportera om sin pågående forskning till the Social Science Research Councils (SSRC) Sub-committee on Social Adjustment in Old Age (Birren & Stine-Morrow, 1996).

SSRC grundades 1923, som ett svar på behovet av interdisciplinära ansatser inom de sociala vetenskaperna, och var inspirerad av den interdisciplinaritet som präglade socialvetenskaplig forskning vid Chicagos universitet (Calhoun, 2001). Rådets verksamhet drivs av idén om att: “Social science can produce necessary knowledge — necessary for citizens to understand their societies and necessary for policy makers to decide on crucial questions” (Social Science Research Council, [SSRC], ej dat.a). SSRC:s kommitté för social anpassning i ålderdomen existerade 1943-1948 (SSRC, ej dat.b). Samma år som kommittén upplöstes publicerade SSRC en rapport om kunskapsläget inom olika vetenskapliga områden efter andra världskriget. Beträffande ålderdomen konstaterades att i jämförelse med vad man visste om dess medicinska och biologiska aspekter, var de socialvetenskapliga kunskaperna ringa (Achenbaum & Bengtson, 1994).

Året före SSRC-rapporten uttryckte the Committee for Human Development (CHD) vid universitetet i Chicago sitt intresse för ålderdomen i sin årliga rapport. Flera av kommitténs medlemmar ville ”secure knowledge which may assist aging persons on such questions as employment, health, civic participation, and the use of leisure time” (CHD, 1947, citerad i Achenbaum & Bengtson, 1994, s. 757). Sju år senare sjösatte CHD, med finansiering från the National Institutes of Mental Health och the Carnegie Corporation (Achenbaum & Bengtson, 1994), vid tidpunkten också en stor finansiär till SSRC (Worcester, 2001), the Kansas City

study of Adult Life. Studien omfattade surveyundersökningar av personer mellan 40 och 70 år samt intervjuer med personer från 40 upp till 85 år. Kansas City studien designades för att fungera som ett socialvetenskapligt laboratorium för CHD:s forskare (Achenbaum & Bengtson, 1994). Deltagarna rekryterades för att ge mer kunskap om det normala åldrandets processer. Dittills hade mycket av forskningen varit inriktad på särskilda problem i samband med ålderdomen, det ville man nu fjärma sig ifrån (Marshall, 1994). Frågan som inledningsvis ställdes löd därför: ”What are healthy, economically secure old people like?” (Marshall, 1994, s. 769). Kansas City valdes för dess normalitet och typicitet (Marshall, 1994), dessutom hade en del preliminärt arbete redan genomförts av en lokal forskningsenhet (Achenbaum & Bengtson, 1994).

Kansas City studien kom att bli det direkta upphovet till *disengagemangsteorin* och indirekt till den teori som kom att kallas aktivitetsteori (Marshall, 1994). Tornstam (2005) beskriver dessa teorier som speciellt inflytelserika på forskning och fortsatt teoriutveckling inom socialgerontologin. Cumming och Henry formulerade disengagemangsteorin 1961 i boken *Growing old*. Deras slutsatser byggde på data från Kansas City studien (Achenbaum & Bengtson, 1994). Disengagemangsteorin framför idén om en genetiskt nedärvd drift att lösgöra sig från samhället när man blir gammal, som en förberedelse för döden. Samtidigt lösgör sig samhället från de äldre genom att stöta ut dem. Eftersom denna process är naturlig är den inte förbunden med obehag, utan leder tvärtom till harmoni och tillfredsställelse. Disengagemangsbegreppet ses som kulturellt obundet, men hur disengagemanget tar sig uttryck anses kunna variera utifrån kulturella normer. Eftersom disengagemanget är genetiskt kommer det med nödvändighet att inträffa (Tornstam, 2005).

Disengagemangsteorin ledde till frenetisk forskningsaktivitet i syfte att falsifiera eller åtminstone modifiera den, eftersom att den innebar ett genomgripande ifrågasättande av antaganden som tidigare varit underförstådda och allenarådande. Disengagemangsteorin baserades på helt andra antaganden än tidigare teoretiska ansatser och enligt Tornstam (2005) innebar detta även en kollision med värderingar inom den socialvetenskapliga gerontologin.

> Många, för att inte säga de allra flesta, gerontologer hade givit sig in i detta forskningsområde med en blandning av humanistiska och vetenskapliga motiv. Man ansåg, för det mesta med rätta, att gamla människor behandlades illa, och ville med vetenskapliga studier påvisa detta för att bidra till positiva förändringar. Mot den bakgrunden är det inte förvånande att den nya disengagemangsteorin uppfattades som hotande och motbjudande. (Tornstam, 2005, s. 175)

Det som sedermera kom att kallas *aktivitetsteorin* formulerades ursprungligen av Cumming och Henry i *Growing old*, som en retorisk kontrast till deras egen disengagemangsteori. De använde dock inte termen aktivitetsteori utan kallade den för en implicit teori. Termen aktivitetsteori introducerades under den efterföljande debatten (Marshall, 1994). Tornstam (2005) menar att termen är tveksam. Snarare än att benämna en specifik teori uttrycker den ett grundläggande synsätt utifrån det interaktionistiska perspektiv, som hade formulerats av bland andra Mead på 1930-talet och i senare rollteoretiska ansatser (Tornstam, 2005). Kortfattat kan de aktivitetsteoretiska ansatserna sägas vara baserade på antaganden om att ett gott åldrande är förknippat med aktivitet och mellanmänskligt samspel. Enligt teorin förändras möjligheterna till social interaktion i och med ålderdomen, på grund av att närstående av olika skäl försvinner ut ur äldre personers liv (Tornstam, 2005).

Vare sig disengagemangsteorin eller aktivitetsteorin vann något anseende av att kunna ge en heltäckande förklaring till de data som Kansas City studien omfattade. Bland forskarna i Chicago upphöjdes istället personlighet till den centrala dimension, som kunde förklara de observerade variationerna i datamaterialet om äldre människor (Marshall, 1994).

Frågan om personlighetens föränderlighet kontra stabilitet i ålderdomen är alltjämt föremål för forskning. Berk (2006) skriver att personligheten är relativt stabil över vuxenlivet, men att man kunnat se förändringar såtillvida att *agreeableness*, i McCrae och Costas femfaktormodell, i snitt ökar med åldern. Costa m.fl. (2005) skriver att åldringar varit en underrepresenterad grupp i personlighetsstudier. Personer över 80 år har dock deltagit i personlighetsstudier baserade på ovan nämnda femfaktormodell sedan 1990-talet (Costa m.fl., 2005). Costa m.fl. argumenterar för behovet av dylik forskning, bland annat som ett sätt att upptäcka demens. Traitpsykologisk forskning kan kartlägga den normala åldringens personlighet, vilken kan fungera som referensram för att upptäcka eventuella patologiska avvikelser:

> Findings of personality stability in the extreme old extend our understanding of the life-course development of personality traits and testify to the resilience of personality in the face of physical and cognitive changes. Stability also has implications for psychiatric diagnoses: Because stability is the norm even in the 90s, personality changes in the extreme old may be markers of neurophysiologically mediated disorders such as dementing disorders (Costa m.fl., 2005, s. 184-185)

Costa och McCrae har haft en betydelsefull roll i den traitpsykologiska skolans försök att mäta personlighet med olika typer av tester (Cervone & Pervin, 2007). De anser att deras modell är mer än blott en deskriptiv taxonomi över skillnader mellan individer. Egenskaperna

som uppmäts med deras tester ska enligt Costa och McCrae förstås som verkliga psykiska strukturer. Alla individer har dem i varierande grad och de har ett kausalt inflytande över den psykiska utvecklingen (Cervone & Pervin, 2007).

Macrae och Costa forskar vid the National Institute on Aging (NIA) i Baltimore, laboratoriet för personlighet och kognition (Costa m.fl., 2005). NIA bildades 1974 och sorterades in under nationella hälsoinstitutet vilket i sin tur sorterar in i det amerikanska hälso-, utbildnings och välfärdsdepartementet. NIA:s tillkomst var ett resultat av 1971 års Vita huskonferens om åldrande, den andra i ordningen. Den första ägde rum tio år tidigare. På president Trumans begäran hade emellertid en nationell konferens om åldrande arrangerats redan 1950. ”On that occasion 816 delegates from all parts of the country met to consider the total range of problems presented by the changing age distribution of the American population” (Thurston, 1951, s 163).

Problemet bottnade alltså i att den amerikanska befolkningen blev äldre. Problemets spännvidd var emellertid lika bred som livet självt, varför konferensen organiserades i tio avdelningar (Thurston, 1951).

I-A. Aging Research – Biological, Medical, Psychological, Sociological Aspects
I-B. Population Changes and Economic Implications
II. Employment, Employability, Rehabilitation
III. Income Maintenance
IV. Health Maintenance and Rehabilitation
V. Education for an Aging Population
VI. Family Life, Living Arrangements, and Housing
VII. Creative and Recreational Activities
VIII. Religious Programs and Services
IX. Community Organization
X. Professional Personnel (Thurston, 1951, s. 165)

Delegater i Sektion I-A menade att det dåvarande kunskapsläget förvisso kunde göra gott för den åldrande befolkningen, men att fortsatt hopp om framtiden var beroende av tillgängligheten på utredare och finansiella medel för studiet av de grundläggande livsprocesserna. Ny kunskap som kunde ge omedelbar praktisk nytta var bättre förståelse om problem kring kosthållning samt fysisk kapacitet, det senare med särskilt fokus på arbetsförmåga och möjligheterna till omskolning av äldre. Sektionen diskuterade även behovet av fortsatt kartläggning av forskningsområdet och kunskapsläget, samt behovet av att finna äldre personer som ville delta i gerontologisk forskning (Thurstone, 1951). Sådana personer fanns bland annat i North Carolina. I femtiotalets USA var det inte bara i Chicago som multidisciplinära enheter för studiet av ålderdomen etablerades. En annan låg vid Duke

University i Durham, North Carolina (Maddox, 1979). Den startade upp som ett lokalt initiativ 1955. Två år senare fick The Duke Center for the Study of Aging and Human Development i uppdrag av the US Public Health Service, en avdelning inom det amerikanska hälso-, utbildnings och välfärdsdepartementet, att fungera som ett av fem regionala resurscenter för åldrande i USA. 1956 startades en longitudinell studie vid Duke. Projektet innebar att den fysiska, mentala, sociala och ekonomiska statusen hos cirka 800 äldre vuxna övervakades under tjugo års tid (Duke University Center for the Study of Aging and Human Development, ej dat.). De rapporter som härstammar från Duke-studien var främst inriktade på kartläggning av prediktorer för ett framgångsrikt åldrande. De beroende variabler som huvudsakligen användes i forskningen var olika mått på åldringars livstillfredsställelse, moral eller lycka (Marshall, 1994).

Frågan om vad som konstituerar det goda eller framgångsrika åldrandet är, i likhet med personlighetsforskningen, alltjämt aktuell. Berk (2006) diskuterar vad som kan sägas utgöra ett framgångsrikt åldrande på följande sätt:

> Successful agers are people for whom growth, vitality and striving limit and, at times, overcome physical, cognitive and social declines. Researchers want to know more about their characteristics and development so they can help more seniors age well. Yet theorists disagree on the precise ingredients of a satisfying old age. (Berk, 2006, s. 628)

Även Aldwin, Spiro III och Park (2006) adresserar frågan. De återger Rowe och Kahn som definierat hälsosamt åldrande som flerdimensionellt i en hierarkisk modell: Frånvaro av sjukdom och gott fysiskt fungerande föregår intakta kognitioner och dagliga aktiviteter, som i sin tur föregår social integration och produktivt beteende.

Ett likartat longitudinellt forskningsprojekt, som det vid Duke, startades under 50-talet vid National Institutes' of Health kliniska laboratorium i Bethesda. Syftet var även här att finna mer kunskap om friska åldringar (Butler, 2002). En av forskarna i projektet vid National Institutes of Health var Robert N Butler. Enligt honom betraktades äldres tillbakablickande under denna tid negativt, som en indikator på att de levde i det förflutna, eller ett tecken på begynnande demens. Butler fann emellertid inget patologiskt med detta tillbakablickande (Butler, 2002).

Berk (2006) menar att "Butler´s ideas have been so influential that many therapists encourage life-review reminiscence among the elderly" (s. 603). *Life review* definieras av Butler (2002) som en personlig process där en person utvärderar och bearbetar sitt liv när detta närmar sig

sitt slut. Denna process är enligt Butlers teori en viktig psykologisk uppgift. Under 1970-talet var Butler själv delaktig i utvecklandet av life review therapy, som givit upphov till ett flertal manualer ”to guide older people on their journey” (Butler, 2002).

Parallellt med utvecklingen av life-review teori/terapi och studierna om det goda åldrandet pågick intensiv forskningsaktivitet för att komma till rätta med motsättningen mellan aktivitets- och disengagemangsteorin (Tornstam, 2005). Två av de teorier som Berk (2006) presenterar är sprungna ur försök att komma till rätta med denna motsättning. De ger samtidigt förslag på faktorer som bestämmer det goda åldrandet. *Kontinuitetsteorin* tar fasta på äldres strävan efter kontinuitet i sina aktiviteter och betonar vikten av denna strävan. Atchley (1989) påpekar att teorin rör normalt åldrande, i bemärkelsen vanligt förekommande mönster i mänskligt åldrande, med hänsyn till kulturspecifika variationer. Vidare skiljs normalt åldrande från patologiskt genom avsaknad av fysisk och mental sjukdom.

Den andra av teorierna som söker en lösning på motsättningen mellan disengagemang kontra aktivitet benämns *socioemotionell selektivitetsteori*. Den lades fram av Carstensen i slutet av 1980-talet (Carstensen, 1992). Carstensen (1987) menade i likhet med Tornstam (2005) att motsättningarna mellan disengagemangs- och aktivitetsteoretiker inte enbart härstammade ur oenighet kring tolkningen av empiriska data. Debatten var till viss del också ett resultat av skiljda synpunkter på vad de båda inriktningarna hade för praktiska implikationer för åldringspolitiken. ”The obvious relevance of the issues in question to social policy may have tainted the ability to maintain the objective view intrinsic to scientific inquiry” (Carstensen, 1987, s. 225).

Motsättningarna fick aldrig någon egentlig lösning, ingendera teori fann något entydigt stöd i empirisk forskning (Tornstam, 2005). Carstensen (1987) betonar i det här sammanhanget vikten av att kliniker har objektiv kunskap om vad som utgör normal utveckling, för att de ska kunna framskrida med effektiva behandlingar av abnormt beteende. Carstensens (1987) teori ger en ny förklaring till åldringars minskade sociala aktivitet och tillhandahåller kliniska rekommendationer på basis av teorin.

När den först lades fram, byggde teorin på slutsatser från en pilotstudie vid Indiana University. Där personer mellan 12-80 år hade intervjuats angående emotionell reglering (Carstensen, 1987). I sitt fortsatta studium av teorin använde Carstensen bland annat data från the Child Guidance Study (Carstensen, 1992), samma studie som Erikson varit involverad i

(Hoare, 2001). Carstensen diskuterar den bristande representativiteten i datamaterialet på grund av att populationsurvalet till stor del bestod av:

> Caucasians. Asian-American families were excluded because of the "language handicap," and 50% of all Black-American families had relocated since the Berkeley survey. Second, most of the GS parents were home owners rather than renters. Being more transient than homeowners, renters were more likely to have left the area since the original Berkeley survey. In addition, the sample was predominantly Protestant and, as is typical of university towns, the income of subjects' birth families was slightly lower than the national average, whereas educational level was slightly higher. (Carstensen, 1992, ss. 332-333)

Socioemotionell selektivitetsteori riktar in sig på hur fysiologiska och psykologiska aspekter av ålderdomen leder till att åldringar omprioriterar de funktioner som deras sociala interaktioner har för dem (Berk, 2006; Carstensen, 1992). Enligt teorin prioriterar åldringar främst funktionen emotionell reglering, det vill säga hantering av positiva och negativa känslor (Carstensen, 1992). Teorin säger att stigande ålder gör det svårare att bibehålla storleken på det sociala nätverket, dels på grund av att den sociala energin minskar och dels på grund av att tiden blir alltmer knapp när livet går mot sitt slut. Därför blir selektion nödvändig (Burnett-Wolle & Godbey, 2007; Carstensen, 1992). En optimerad relationsselektion innebär att åldringen bibehåller redan etablerade relationer eftersom de i förlängningen leder till större emotionellt välbefinnande (Burnett-Wolle & Godbey, 2007). Nyetablering av relationer prioriteras således inte av de äldre (Carstensen, 1992).

Berk (2006) tar även upp två senare tillkomna bidrag till teoribildningen om åldrandet. Det ena är Labouvie-Viefs studier om äldres *affektoptimering*, det andra är Baltes *selektions-, optimerings- och kompensationsteori* (SOC).

Affektoptimering syftar på en kognitiv-affektiv regleringsmekanism som innebär att människor maximerar positiva emotioner och dämpar negativa (Berk, 2006; Labouvie-Vief & Medler, 2002). Ett annat centralt begrepp här är *kognitiv-affektiv komplexitet*, vilket beskriver den kognitiva-affektiva regleringsmekanism som är aktiv när människor värderar och kategoriserar sina affekter (Labouvie-Vief, Diehl, Jain & Zhang, 2007).

Teorin föreslår att äldre uppvisar nedsatt kognitiv-affektiv komplexitet. Åldringar kompenserar då för sina minskade kognitiva resurser, och den därmed följande minskade emotionella differentieringen, genom affektoptimering, det vill säga genom att dämpa negativa emotioner och förstärka positiva. Denna strategi kan upprätthållas genom att äldre minskar de yttre kraven på sig själva, begränsar sig till färre fysiska och sociala miljöer samt

sätter upp lägre målsättningar. Att byta differentiering och komplexitet mot optimering kan också få negativa konsekvenser i form av att negativ information projiceras på andra, vilket leder till svartvitt tänkande, ingrupp- utgruppolarisering och stereotypisering (Labouvie-Vief m.fl., 2007).

Selektions-, optimerings- och kompensationsteorin (SOC) har utvecklats utifrån teoribildningen om stress och coping och syftar till att beskriva processer som människor använder för att nå mål under det samtidiga inflytandet av krympande resurser (Burnett-Wolle & Godbey, 2007). SOC utarbetades av Baltes i anslutning till the Berlin Aging Study, en krossektionell studie, vars huvuddel utfördes i Berlin 1990-1993 (Berlin Aging Study [BASE], ej dat.; Freund & Baltes, 1998; Smith m.fl., 2002).

Freund och Baltes (1998) föreslår SOC som en modell för framgångsrikt åldrande, ett begrepp som Baltes ville ersätta med termen optimalt åldrande (Aldwin, Spiro III & Park, 2006). Individer kan, enligt SOC, utifrån sina aktuella mål välja att optimera olika aspekter av sina liv. Individen kan genom gott omdöme undvika aspekter som skyndar på åldrandet och söka sig till aktiviteter som saktar ner det. Enligt SOC använder sig åldringar, som åldras optimalt, av tre grundläggande strategier: Selektion, optimering och kompensation (Burnett-Wolle & Godbey, 2007).

Från funktion till makt – relationen mellan teorier och social praktik

Parker (1997) hävdar att språk organiserat i diskurs alltid gör något, att diskursen har en funktion, som sätts i verket via maktrelationer. Psykologin upprättar, i likhet med andra kunskapsdiscipliner, särskilda sätt att beskriva världen på, organiserar sitt språkbruk och formerar en diskurs. Den psykologiska diskursens funktion är att människor genom diskursen kan förstås med utgångspunkt i en beskrivning av deras själar. Diskursen bidrar till förståelsen av människors beteenden på basis av hur deras inre fungerar.

De psykologiska åldringsteorierna fyller enligt vårt förmenande en sådan funktion. Vår beskrivning av teoriernas tillkomst och utveckling tydliggör emellertid även hur intimt sammanflätade de är med olika former av maktutövning.

Med undantag för SOC uppkom de teorier om ålderdomen, som Berk (2006) behandlar och som förekommer i psykologstudenternas rapporter, i USA. Där uppmärksammades åldrandet från 1940-talet och framåt alltmer som ett samhällsproblem, på grund av den förändrade

åldersdistributionen hos befolkningen. Ålderdomens effekter på människokroppen var enligt flera kommentatorer i femtiotalets USA väl kartlagda, åtminstone i jämförelse med dess konsekvenser för det mänskliga samhället respektive psyket. Kunskaperna om särskilda svårigheter kopplade till ålderdomens biologiska aspekter låg till grund för föreställningen om att en ålderstigen population skulle ställa nya krav på det samhälle som utgjordes av en sådan. Den kroppsliga problematiken blev en samhällspolitisk fråga, där debatten utgick från ett grundantagande om att samhället hade ett ansvar för att ta hand om dess medborgare. Att ta hand om åldringarna gynnade inte bara åldringarna, utan även samhällets intressen i stort. Omhändertagandet hade sålunda såväl en ekonomisk som en moralisk klangbotten. Problemets uttrycksformer var dock vid en närmare granskning många och differentierade. Några av dem som adresserades var den åldrande populationens arbete, hälsa, samhälleliga deltagande och fritid. I samma stund som problemet formulerades hördes också rop på mer kunskap om dessa uttrycksformer. Den amerikanska staten, som företrädare för samhället, fick en viktig roll i inrättandet av kunskapsproducerande institutioner. Den efterfrågade kunskapen skulle vara vetenskaplig och problemets spännvidd innebar att flera discipliner måste delta i sökandet. I detta sökande blev åldringarna kunskapskällor för vetenskapen, men eftersom att samhället hade ett ansvar för ålderdomen blev åldringar även föremål för olika interventioner. Vad skulle göras med de gamla utifrån det som man fått reda på genom vetenskapen?

De lösningar på problemet ålderdomen som producerades inom vetenskapen efterfrågades, verkställdes och utvärderades i sociala praktiker som var tätt sammankopplade med samhällspolitiken. Ålderdomen präglades av vetenskapen å ena sidan och samhällspolitiken å den andra. Dessa två skiljde sig främst åt genom vilka mål som eftersträvades inom de båda. Vetenskapens mål var säker kunskap om ålderdomen. Samhällspolitikens var ett effektivt omhändertagande av ålderdomen. De skiljda målen präglade i sin tur de praktiker som hängde ihop med de båda. Den vetenskapliga praktiken utgjordes av forskning och kunskapssökande om bestämda objekt, medelst specifika metoder. Den samhällspolitiska bestod av beslutsfattande om åtgärder som främjade medborgarnas och samhällets intressen. Dessa två områden kopplades ihop genom att den vetenskapliga kunskapen om de gamla kunde återföras till beslutsfattare på olika nivåer och användas som underlag för politiska initiativ beträffande omhändertagandet av ålderdomen. Denna relation var knappast friktionsfri. Ett anmärkningsvärt problem var förekomsten av fynd från en förment objektiv psykologisk vetenskap, som gick emot samhällspolitiska ideal. Den ”låt gå” praktik, som

exempelvis politiska initiativ baserade på rekommendationer utifrån disengagemangsteori skulle kunna ge upphov till, rimmade illa med grundantagandet om samhällets ansvar för medborgarna.

På grund av problemets spännvidd var psykologin långt ifrån ensam om att erbjuda rekommendationer. Discipliner såsom medicin och sociologi bidrog i högsta grad med rekommendationer om strategier för hur det amerikanska samhället skulle hantera den åldrade populationen. Dessa debatterades på konferenser för särskilda discipliner, multidisciplinära konferenser, i den nationella kongressen, delstatskongresser och så vidare. Debatter som kretsade kring hur betydelserna av ålderdomen, åldringen, det goda åldrandet med flera skulle fixeras, såväl inom discipliner såsom psykologin, som mellan denna och andra discipliner, som gjorde anspråk på ålderdomen. Dessa strider var inte skiljda från de implikationer en viss betydelsefixering kunde komma att få för samhällspolitiken.

I den mån en strategi anammades behövdes också människor som var beredda att verkställa dem ute i samhället. I skärningspunkten mellan samhällspolitiken och vetenskapen trädde praktikerna in, det vill säga de professionella som företrädde ett visst perspektiv och svarade på specifika frågor kring det dagliga handhavandet av problemet. I dess egenskap av ett biopsykosocialt problem beredde ålderdomen plats för professionella såsom medicinare, socialarbetare och psykologer. Där vetenskapen ställde frågor om vad det goda åldrandet var, vilka individer som uppnådde det och hur de gjorde det, blev den praktiska frågan, för såväl praktiker som forskare, hur åldringar på bästa sätt kunde hjälpas till detta goda åldrande.

Inom de vetenskapliga och samhällspolitiska diskurserna som omgav ålderdomen var kunskapens funktion således att bidra till bättre teori och praktik om hur den åldrade populationen skulle hanteras. Denna funktion transformerades till maktutövning i den stund vetenskapen vände sig mot åldringarna och betraktade dem som kunskapsobjekt/subjekt. Maktutövningen stannade dock inte vid frågan, utan fortsatte också i svaret, där teorier blev en del av styrandets konstform.

Teorierna tog plats i den ansamling av regeringspraktiker, kunskapsauktoriteter och moraliska imperativ som sammanfördes och riktades mot den åldrade befolkningen (Katz, 1996). Psykologin bemäktigade sig ålderdomen och dess objekt/subjekt i samspel med en samhällspolitik som i förstone, via andra kunskapsdiscipliner, hade identifierat de gamla kropparna.

Från variation till motsägelse – teoretiska konstruktioner av åldringar och ålderdomen

De psykologiska teorierna om åldrandet syftar, som annan traditionell psykologisk forskning, till att predicera något konstant och entydigt (Parker, 1997). Nedan riktar vi uppmärksamheten mot variationer och motsägelser mellan de olika teoriernas konstruktioner av åldringar och ålderdomen. Vi belyser hur teorierna använder olika diskursiva resurser i sitt tal om åldringar och ålderdomen. Härigenom vill vi belysa vilka konstruktioner som privilegieras under teoriernas utvecklingsprocess.

För psykologin som vetenskaplig disciplin och de teorier som uppkom inom denna var ålderdomen en fråga om själens kamp mot kroppen och tiden. Utgångspunkten var att finna svar på varför vissa individer föreföll åldras väl medan andra inte gjorde det. Hur kom det sig att framgångsrika åldringar övervann fysiska, kognitiva och sociala svårigheter förknippade med ålderdomen? Det goda åldrandet blev en fråga om ”mind over matter”, den själsliga förmågan att höja sig över materiella omständigheter. Inom geropsykologin placerades problemet varken i samhällskroppen eller i den enskilde medborgarens kropp, utan i medborgarens själ.

Studierna som geropsykologiska teoretiker använde sig av, undersökte bland annat hurdana friska och ekonomiskt välbeställda åldringar var, i syfte att upprätta en kunskap om den normala ålderdomen, som härvidlag antogs vara representerad av just sådana åldringar. Den ökade kunskapsmängd som olika studier gav upphov till minskade emellertid inte behovet av mer kunskap, nya studier har sjösatts kontinuerligt till dags dato. Vad som däremot stegrades var motsättningar av olika slag. De gällde bland annat vad som skulle anses som normalt åldrande, vad som var grunden till åldringars olika åldrande, vilket åldrande som var att betrakta som lyckat eller önskvärt och hur detta skulle uppnås. Motsättningarna var enligt vissa kommentatorer (Carstensen, 1987; Tornstam, 2005) inte alltid renodlat vetenskapliga, ibland var de en produkt av de samhälleliga konsekvenser en specifik teori skulle kunna få. I den mån debatten stannade inom den vetenskapliga geropsykologiska domänen kretsade argumenten kring just allmängiltigheten hos en specifik teori. Var dess forskningsdata tillförlitliga och representativa nog för att göra generaliseringar till populationen i stort? Stämde teorins prediktioner med empiriska observationer i andra rumsliga och temporala kontexter? Den miljömässiga och sociala kontext som deltagarna i olika studier befann sig i blev här ett hinder för den psykologiska kunskapen. Ett hinder som man bland annat sökte undanröja genom att välja ut typiska och genomsnittliga deltagare till sina studier. I den mån

man fann diskrepanser mellan teoretiska prediktioner och empiriska observationer framfördes först personlighet och sedermera olika typer av kognitiva och/eller affektiva stilar som bakomliggande faktorer till den observerade variationen. Den psykologiska forskningen om ålderdomen prioriterade allmänna förklaringar framför särskilda. De särskildheter som likväl blev över placerades med tiden företrädesvis inom individerna och i allt mindre utsträckning mellan dem.

Trots en relativ enighet inom geropsykologin, om att skillnaderna mellan olika individers åldrande är avhängiga strukturella psykiska element såsom kognitioner, affekter och personlighetsdrag råder, som Salthouse (2006) påpekar, ännu ingen konsensus om vilka element som ger det bästa generella förklaringsvärdet. Teoretiker som engagerat sig i dessa frågor argumenterar utifrån olika positioner inom geropsykologin. De utnyttjar diskursiva resurser från bland annat psykoanalys, socialpsykologi, kognitionsvetenskap, traitteori, neurologi och genetik för att underbygga sina utsagor.

Vidare tar dessa teoretiker fasta på skiljda empiriska observationer. Eriksons, Pecks och Butlers teorier utgår alla från observationen att ålderdomen innebär ett närmande till döden. Detta biologiska faktum implicerar en ny livsuppgift som ska hanteras på specifika sätt. De skillnader som då kan upptäckas mellan olika åldringars välmående hänförs till på vilket sätt de hanterar sitt nalkande frånfälle. Övriga teorier i genomgången ovan utgår istället från observationen om de äldres förvisso individuellt varierande, men i genomsnitt, sjunkande grad av sociala aktivitet. Disengagemangsteorin förklarar observationen med att den är ett uttryck för en naturlig process, genetiskt inprogrammerad i varje individs psyke och därmed också i samhället. De aktivitetsteoretiska ansatserna ger även de en förklaring med sociologiska förtecken, men med en radikalt annorlunda syn på de bakomliggande mekanismerna till den minskade sociala aktiviteten. Ålderdomen gör åldringar mer ensamma eftersom närstående andra dör. Åldringarna blir därmed mer utsatta i samhället, om samhället är hårt och oförlåtande kommer de gamla inte att kunna hävda sig och stöts ut, vilket bland annat leder till psykiska svårigheter. De fyra senare tillkomna teorierna: Kontinuitetsteori, socioemotionell selektivitetsteori, affektoptimeringsteori och SOC-teori utgår från samma observation som aktivitets- och disengagemangsteorierna. Tyngdpunkten i resonemanget om orsakerna till minskat socialt deltagande är dock avsevärt förskjuten mot psykologiska aspekter av ålderdomen. Orsakerna återfinns här i psyket i sig. Det är varken samhället eller närheten till döden som leder till förändrade själsliga förnimmelser och sociala aktiviteter. På

så vis är dessa teorier besläktade med disengagemangsteorin, som också förlägger förändringen till individens insida. Åldringarna tillskrivs i de senare tillkomna teorierna emellertid större möjligheter att själva hantera dessa förändringar, medelst kvarvarande psykiska resurser. På så vis konstruerar de i likhet med Erikson, Peck och Butler ålderdomen som en individuell utmaning.

De geropsykologiska konstruktionerna av ålderdomen har utvecklats från att yttre faktorer, kroppen respektive samhället, katalyserat psykologiska förändringar i ålderdomen till att psyket självt blivit den drivande kraften i åldringars yttre och inre liv. Olika katalysatorer innebär också skilda fokus på vad åldringen har att anpassa sig till i ålderdomen; kroppen, samhället respektive själen. Vidare varierar konstruktionerna graden av åldringarnas egna möjligheter att hantera dessa förändringar. Hos Erikson, Peck och Butler är den hög. Själslig styrka kan övervinna ångest och bidra till en framgångsrik anpassning till kroppens förfall och livets slut. I aktivitets- och disengagemangsteorierna minskar de individuella hanteringsmöjligheterna. Den själsliga utmaningen består i anpassningen till ett samhälle som av onda eller goda skäl utestänger de gamla. Åldringarna kan i det onda fallet kämpa med att ta sig tillbaka inte minst genom att söka hjälp hos andra. I den goda versionen är själ och samhälle välanpassade genom en naturens ordning och ingenting behöver göras. Från kontinuitetsteorin och framåt får själen en central ställning, kropp och samhälle förpassas till periferin och kan anpassas av själen, under förutsättning att själen är väl anpassad till sig själv, känner sina styrkor och brister och gör korrekta val utifrån dessa.

Vårt, av Parker (1997) inspirerade, fokus på variation och motsägelser inom den psykologiska teoribildningen tydliggör hur teorierna har vitt skilda utgångspunkter, biologiska, sociologiska respektive psykologiska. Likväl privilegierar de i allt väsentligt konstruktioner av ålderdomen som gör den till ett individuellt projekt, där åldringarna blir tämligen ensamt ansvariga för sitt välmående.

Från konstruktion till konstitution – diskursiva konstruktioner, självtekniker och konstitution av åldringssubjekt

Parker (1997) menar att människors förståelse av världen och dem själva är konstituerad inom diskursiva mönster bortom deras kontroll. Utifrån detta argumenterar vi i det följande för att strategier som äldre människor begagnar sig av när de försöker hantera och begripa sitt åldrande till en del konstitueras av geropsykologisk teoribildning. Teorierna konstruerar

åldringen som ett subjekt med möjligheter att självt hantera sitt åldrande. De erbjuder för detta ändamål olika strategier och tekniker, som de gamla kan applicera på sig själva.

Dessa erbjudanden är förankrade i geropsykologins konstruktion av det goda åldrandet som en fråga om mind over matter. Själens förmåga att trotsa ålderdomens avigsidor innebär ett löfte om ett möjligt gott åldrande. Kunskapandet om det goda åldrandet upprättar detta utifrån bestämda, men varierande parametrar. För att vara kvalificerad som företrädare för det goda åldrandet ska åldringen uppnå, uppvisa och rapportera goda värden på en eller flera parametrar såsom hälsa, kognitiv förmåga, social kompetens, produktivitet etc. Åldringssubjekten konfronteras med ett etiskt påbud från geropsykologin, som lyder: eftersom det är möjligt att trotsa ålderdomens avigsidor bör du också göra det. Tekniker för att uppnå detta etiska påbud återfinns inte så mycket i kunskaperna om vad det goda åldrandet är, som i andra psykologiska teorier om ålderdomen. För åldringsgruppens representanter påbjuds olika tekniska handlingsmöjligheter för hur ett gott åldrande ska uppnås, beroende på vilka psykologiska kunskaper och teorier, som åldringen är föremål för.

I Eriksons och Pecks teorier medför ålderdomen nya livsuppgifter. Åldringen ska arbeta med att acceptera och förlika sig med sitt liv, samt känna vederbörlig trygghet inför döden. Tekniken blir än tydligare hos Butler. I Life Review teorin är åldringars återblickande inte bara en möjlighet baserad på att individen ifråga är gammal, utan även något som har en viss effekt på välmåendet. Återblickande blir en teknik för självomhändertagande i ålderdomen. Butlers teori positionerar åldringen som ett subjekt vilket aktivt ska påverka sitt välmående genom tillbakablickande, och därigenom uppnå det goda åldrandet.

Traitteori upprättar en norm för personlighetsutvecklingen i ålderdomen. Den normala åldringen fortsätter att vara som förr, om än lite behagligare och mindre neurotisk. Traitteorin förser åldringen med en personlighet som kan mätas, som förändras på vissa sätt med ålder och som kan jämföras med andra personligheter. Teorin medför av två skäl inte något tydligt tekniskt påbud, dels saknar åldringen utrymme att själv förändra sin personlighet, dels gör teorin inget anspråk på att bestämma det goda åldrandet. Däremot får åldringen möjlighet att tala om sig själv i personlighetstermer och reflektera kring den egna personlighetens utveckling under livet. Personlighetsbegreppet kan kopplas ihop med påbud från andra kunskaper och teorier. Då blir begreppet ett användbart instrument för interventioner som verkar i riktning mot vad som påbjudits av samma kunskaper och teorier. I exempelvis

Butlers teori kan personlighetens utveckling utgöra en betydelsefull faktor för subjektet att förhålla sig till i sitt återblickande.

I disengagemangsteorin konstrueras ålderdomen som en period då tillbakadragande är genetiskt förutbestämt och således ofrånkomligt. Tillbakadragandet leder dock till harmoni och tillfredställelse för åldringen. Disengagemangskonstruktionens determinism erbjuder således ett begränsat handlingsutrymme. Tekniskt sett innebär detta att subjektet varken kan eller behöver göra mer än att låta tiden ha sin gilla gång och välkomna disengagemanget.

Aktivitetsteorin är disengagemangsteorins motpol. Ålderdomen är en tid av oönskad ensamhet, beroende på en omgivning som är dåligt anpassad till de gamlas särskilda svårigheter och behov. Åldringens status som offer för samhällets råhet kan motverkas genom deltagande i aktiviteter initierade av såväl åldringen själv, som välvilliga andra. Åldringssubjektets tekniker för att åstadkomma ett gott åldrande är av socialt snitt, åldringen ska initiera och delta i sociala aktiviteter.

Kontinuitets-, socioemotionell selektivitets-, affektoptimerings- och SOC-teori tar fasta på olika konstruktioner av det mänskliga psykets resursmässiga innehåll. Trots att teorierna (i) utgår från samma empiriska observation, (ii) framhåller att psyket är både det som förändras och det som ska hantera förändringar i ålderdomen samt (iii) individualiserar hanteringen av ålderdomen är deras tekniska påbud för självreglering därför olika.

Kontinuitetsteori framhåller att förändringar förvisso är oundvikliga under ålderdomen, men bör minimeras eftersom de blir allt svårare för de gamla att hantera. Ålderdomen underlättas av kontinuitet. Det tekniska påbud, som presenteras för åldringen, är att denna i möjligaste mån ska fortsätta leva som den alltid gjort.

Enligt den socioemotionella selektivitetsteorin är nyhetsbehov under ålderdomen underordnat behovet att reglera positiva och negativa känslor. Teorin gör gällande att nya sociala kontakter framförallt fungerar som informationskällor, medan mer etablerade gynnar emotionell reglering. Konstruktionen medför tekniska påbud om att åldringen aktivt bör reglera sitt känsloliv, genom att prioritera etablerade sociala kontakter som gynnar denna reglering, det vill säga kontakter som är etablerade sedan länge.

Utifrån Labouvie-Viefs teoribildning innebär ålderdomen en minskad förmåga att förhålla sig till kognitiva-affektiva komplexiteter. Negativa emotioner kräver mer av denna förmåga,

därför ska åldringen kompensera sina brister genom att tillämpa affektoptimering. I tekniskt avseende kan subjektet åstadkomma affektoptimering genom att minska sitt sociala umgänge samt sänka målsättningarna för sig själv. Ålderdomen berövar åldringen vissa kognitiva resurser, men subjektet kan med en förändrad attityd till sig själv och omgivningen kompensera dessa minskade resurser, och omvandla resursförlusten till en styrka. Åldringen löper emellertid risken att bli alltför förenklande och bör vara aktsam mot att bli fördomsfull.

I teorin om Selektion, optimering och kompensation, SOC, är ålderdomen inte problemfri, men inte heller ohanterlig. Selektion, optimering och kompensation gör den hanterbar, under förutsättning att åldringarna tillämpar strategierna på rätt sätt. Här erbjuds en räcka rationella tekniker. Åldringen kan, på basis av en bedömning av de möjligheter som finns och de brister som måste kompenseras, genom aktiva och medvetna val finna optimala lösningar. Dessa innebär att åldringen undviker aspekter som påskyndar åldrandet samt ger sig hän åt förehavanden som saktar ner det. Subjektet kan alltså fördröja ålderdomen.

Skillnaderna i teoriernas tekniska påbud för hur åldringssubjekten bör förstå och hantera sig själva är påtagliga, och hänger samman med att de konstruerar åldrandet utifrån skilda diskursiva resurser. Vad som förenar teorierna är alltjämt att deras subjekt konstitueras på ett likartat sätt.

Geropsykologins subjekt är individualiserade bärare av specifika själsliga kvaliteter, vilka blir bestämmande för hur de hanterar och upplever åldrandet. En konstitution som, i överensstämmelse med Parkers (1997) syn, sker diskursivt och är bortom de äldre människornas kontroll.

Sammanfattning

För att sammanfatta ovanstående dekonstruktion är de teorier som används på psykologprogrammet i Lund huvudsakligen uppkomna i USA, i ett sammanhang där åldrandet från 1940-talet och framåt alltmer, och av allt fler, uppmärksammades som ett samhällsproblem, på grund av den förändrade åldersdistributionen hos befolkningen. De teoretiska konstruktioner som privilegieras i utbildningens huvudsakliga litteratur är ålderdomen som en fråga om mind over matter, den själsliga förmågan att höja sig över materiella omständigheter. Hanteringen av ålderdomen är ett själsligt projekt. Teoretiserandet har från denna utgångspunkt å ena sidan präglats av debatter om vilka själsliga förmågor som är bestämmande för ålderdomens kvalitet. Förmågor som tillbakablickande, affektoptimering,

disengagemang med flera har framförts. Å andra sidan präglades teorierna av debatter om hur ålderdomen skulle kvalificeras. Hur är den goda, framgångsrika, integrerade, optimerade och så vidare ålderdomen beskaffad? Den senare frågan har i flera fall lett till försök att fastlägga normer mot vilka olika kvaliteter kan bestämmas. Även här är skillnaden mellan teorierna markanta, det som förenar är övertygelsen om att det finns ett normalt åldrande. Sökandet efter dessa normer kompliceras för teoretikerna av att äldre människor inte är enbart åldringar. De lever i en viss tid, på en specifik plats, med särskilda materiella förutsättningar, det vill säga att de har skiljda positioner vad anbelangar exempelvis kön, klass och etnicitet. Dessa behandlas av teoretikerna som problem för generalisering snarare än förklarande faktorer i och för sig. Effekten av teorier med så starka generaliseringsanspråk blir att alla åldringar klumpas samman oavsett kontext. Tid, plats, och materialitet, exempelvis kön och klassbakgrund, tas inte i beaktande. Detta påverkar i sin tur de handlings- och tolkningsmöjligheter som subjekten får tillgång till. Ålderdomen blir ett individuellt psykiskt projekt. Det pågår i ett abstrakt socialt sammanhang som underförstått är lika påverkbart för alla. Det egna välmåendet, den goda, optimala, framgångsrika, normala ålderdomen blir för subjektets del en fråga om man som individ gjort rätt eller fel. Materiella omständigheter kan inte förstås som definitiva begränsningar, utan enbart som just omständigheter till vilka individen har att anpassa sig på ett gott, framgångsrikt, optimalt, integrerat sätt.

Den professionella praktik som informeras av och informerar ovanstående teoretiska fält får till uppgift att utreda, värdera och hjälpa dessa anpassningsförsök. Den fortsatta analysen kommer att behandla hur ovanstående teorier omsätts i de rapporter som återger samtalen mellan en blivande praktiker och en representant för teoriernas objekt/subjekt.

Del två: Analys av psykologstudenternas texter

Analysens andra del är, som vi tidigare nämnt (se sid. 18) motiverad av de tre aspekter som, enligt Henriques m.fl. (1984c) är av speciellt intresse för analysen av socialvetenskapliga diskurser.

1. Det finns ett glapp – ett beroende och ett relativt oberoende – mellan de sociala vetenskaperna och deras teknologier. Det är inte möjligt att vare sig omedelbart utläsa eller helt bortse från den inverkan teorin har på praktikens utformning och vice versa.

2. De sociala vetenskaperna fyller en normativ funktion i den sociala domänen. Normerna konstrueras utifrån antaganden och principer som finns inskrivna i såväl kunskapsdisciplinen som sådan, som i existerande praktik.

3. De sociala vetenskapernas teknologier omsätter normativa diskurser i komplexa kombinationer. Diskurser är i sig själva inte nödvändigtvis befriade från motsägelser, vilket gör att relationen mellan kunskapsdiscipliner, såsom psykologi, och sociala praktiker, såsom äldrevård, är rörliga, komplexa och i viss utsträckning obestämbara. Samtidigt finns påvisbara ömsesidiga effekter dem emellan.

Sammantaget innebär dessa tre att en närmare undersökning av psykologisk praktik är nödvändig för att det ska bli möjligt att beskriva relationen mellan psykologiska teorier om åldrandet och de praktiker som låter sig informeras av dessa teorier. Vilken inverkan har praktik och teori på varandra? Vilka normer finns inskrivna i praktiken? Vilka diskurser omsätts i teknologierna som omger åldrandet?

Urval av texter

De data vi använt i denna studie är texter skrivna av psykologstudenter inom ramen för ett kursmoment om åldrandets psykologi, under kurs C3 på psykologprogrammet vid Lunds universitet. Dessa texter är rapporter av intervjuer med äldre människor, skrivna efter att psykologstudenten under utbildningsmomentet tagit del av psykologiska kunskaper och teorier kring åldrandet.

Själva datainsamlingen skedde i februari 2008. Texterna fanns arkiverade hos den ansvarige läraren för utbildningsmomentet i åldrandets psykologi. Efter en initial kontakt med denne gick vi ut till tre kursgrupper på psykologprogrammet. Vi bad studenterna om samtycke till att använda den text som de producerat. Alla samtycken gavs skriftligen. Det var inte praktiskt möjligt att även inhämta samtycke från de personer som studenterna hade träffat och skrivit om. Genom att vi avidentifierade texterna med avseende på författare fanns det emellertid ingen möjlighet för oss att identifiera personerna som figurerade i texterna. Vidare presenteras våra data på ett sådant sätt att identifikation av en specifik individ är praktiskt taget omöjlig. Slutligen är studiens syfte och teoretiska utgångspunkter av sådan karaktär att såväl studenternas som deltagarnas personer är irrelevanta för undersökningen. Dessa tre

argument är enligt vårt förmenande starka nog för att göra vårt förfarande etiskt försvarbart trots avsaknaden av samtycke från alla personer som figurerar i texterna.

Vi inhämtade sammanlagt 49 samtycken. De samtycken där psykologstudenten var bekant för oss sorterades bort. De återstående samtyckena lämnades till ansvarig lärare varpå vi fick tillgång till 35 texter. Uppgifter om texternas författare raderades i samband med kopiering. Originalen återlämnades till ansvarig lärare. De texter där det angavs att psykologstudenten intervjuat en släkting sorterades sedan bort. Det fortsatta urvalsförfarandet var en kvalitativ skattning där urvalskriteriet var att texten i så stor grad som möjligt innehöll och använde sig av psykologisk teori. Det slutliga urvalet bestod av 20 texter.

Dessa texter härrörde från tre olika kurstillfällen under åren 2006 – 2007. Instruktionerna som studenterna fick inför uppgiften skiljde sig något åt vad gällde frågorna som skulle ställas. Vid två av tillfällena löd frågorna: ”Kan du berätta hur du har förändrats sedan du var ung. Jämför dig själv som du var i 20-årsåldern med hur du är idag. Vad tycker du att du har för uppgifter idag som gammal? (Avled från hur det var förr i största allmänhet).” Vid det tredje tillfället skulle studenterna fråga: ”Hur gammal känner du dig? Vad innebär det för dig att vara äldre? Vad är det som är bra med att vara äldre? Dåligt? Om du hade kunnat sitta ner och prata med dig själv när du var i 20-årsåldern, vad hade du sagt då?” (O. Rydén, personlig kommunikation, februari 20, 2008)

Tillvägagångssätt

Willig (2008, s. 129) presenterar en modell för diskursanalys i sex steg, där varje steg innehåller en eller flera frågor att utreda:

1. Diskursiva konstruktioner av objektet. *Hur konstrueras det diskursiva objektet genom språket? Vilken sorts objekt konstrueras?*
2. Diskurser. *Vilka diskurser utnyttjas? Vilket förhållande har de till varandra?*
3. Handlingsorientering. *Vad åstadkommer konstruktionerna? Vad vinner man på att sätta dem i verket här? Vilka är deras funktioner? Vad gör författaren här?*
4. Positioneringar. *Vilka subjektspositioner möjliggörs av dessa konstruktioner?*
5. Praktik. *Vilka möjligheter till handling erbjuder dessa subjektspositioner? Vad kan sägas och göras inifrån dessa subjektspositioner?*
6. Subjektivitet. *Vad är möjligt att känna, tänka och uppleva inifrån de tillgängliga subjektspositionerna?*

Mot bakgrund av studiens syfte identifierades utifrån Willigs (2001, 2008) första steg hur texterna konstruerade åldringen som objekt för kunskap. För att tala med Foucault (2002)

ställde vi i det här sammanhanget frågan: Hur, var och på vilket sätt ”finner (…) diskursen en möjlighet att avgränsa sitt område, att definiera det som den talar om och ge det en position som objekt – och alltså tillåta det att framträda, göra det möjligt att namnge och beskriva det?” (Foucault, 2002, s. 58).

Vårt tillvägagångssätt, för att svara på frågan ovan, var att läsa samtliga texter, markera alla referenser till objekten och dokumentera dem separat. I detta kodningsarbete användes referensbegreppet i mycket vid bemärkelse. Det innefattade både explicita och implicita referenser (Willig, 2001, 2008), ett textstycke behövde med andra ord inte innehålla något av orden åldring eller åldrande för att inkluderas. Inklusionskriteriet var att textstycket på ett eller annat sätt förmedlade en syn på hur eller vad ålderdomen respektive åldringen är. Dessa textstycken analyserades därefter med avseende på hur de bidrog till konstruktioner av de diskursiva objekten.

Utifrån de diskursiva konstruktioner som kartlagts, lades fokus på skillnader dem emellan. Vad som först framträdde som ett och samma objekt, åldringen, kunde genom användning av skiljda diskursiva resurser framträda på olika sätt. I det andra steget i Willigs diskursanalys identifierades inom vilka vidare diskurser de diskursiva konstruktionerna hörde hemma.

Det tredje steget i Willigs (2001, 2008) diskursanalys var inriktat mot handlingsorientering. Här undersökte vi närmare de diskursiva kontexter inom vilka objekten konstruerats, och vilka följder dessa konstruktioner medförde. Detta fokus på handlingsorientering syftade till förståelse för vilken funktion en viss konstruktion av ett objekt hade.

I det fjärde steget kartlade vi vilka subjektspositioner som de diskursiva konstruktionerna erbjöd texternas åldringar. Vilka positioner blev tillgängliga? Från vilken position kan åldringen tala och agera utifrån en viss diskursiv konstruktion?

Specifika positioneringar av subjekten gör vissa handlingar och talhandlingar legitima, respektive illegitima (Parker, 1997). Vi frågade oss i Willigs (2001, 2008) femte steg vilka möjligheter till handling och tal som de givna subjektspositionerna erbjöd. Vad bör och förväntas sägas och göras utifrån dessa positioner?

Vi närmade oss sedan, i Willigs (2001, 2008) sjätte och sista steg, konstruktionernas innebörd för den subjektiva upplevelsen av ålderdomen och att vara åldring. Vi undersökte här

relationen mellan diskurs och subjektivitet, syftande till kartläggning av vilka psykologiska verkligheter som *kan* möjliggöras och vad som *kan* kännas, tänkas och upplevas inifrån olika subjektspositioner.

Resultaten av vår analys presenteras i den ordning som ges i Willigs (2001, 2008) modell. Citat används för att illustrera och förtydliga våra slutsatser. Vid urvalet och presentationen av citat har vi strävat efter att omöjliggöra identifikation av enskilda. Uppgifter som skulle kunna leda till identifikation har uteslutits, och intervjupersonernas namn har ersatts med ”X”. Vi har för läsbarhetens skull korrigerat stavfel och andra mindre språkfel i citaten.

Steg 1: Diskursiva konstruktioner

En identifikation av de olika sätt på vilket åldringen konstrueras i texterna.

Åldringen konstrueras som:

- någon som uppnått en viss kronologisk ålder

> *är 91 år*
>
> *en 75 årig kvinna*

- någon som har nära till döden

> *Om 5-10 år, då har de grävt ner mig, och det stör mig inte (…) Det känns ganska skönt.*
>
> *Hon berättar då också att hon har gjort arrangemang för sin egen begravning och att det känns bra att ha gjort det.*

- någon som är försvagad och har förlorat funktioner

> *För en tid sedan bröt nämligen X lårbenshalsen vilket har resulterat i komplikationer som påmint henne om hennes ålder.*
>
> *Han har dock svårt att hålla tråden i det han pratar om och glömmer ofta bort sig i sina historier. Det är många frågor som jag ställer där svaret blir ”du det minns jag inte”, tystnad eller ett svar på något helt annat, ibland på något som jag frågade för tio minuter sen.*

Konstruktioner baserade på kronologisk ålder, närhet till döden, försvagning och funktionsbortfall upprättar en åldring i medicinsk och biologisk bemärkelse.

Vidare finns konstruktioner av åldringen som:

- någon som behöver tas om hand om av andra

Nu har hon visserligen anställt en trädgårdsmästare som hjälper till med att klippa häcken och dylikt, för att inte behöva belasta sina barn i onödan.

Han trivs bra på äldreboendet för att det serveras god mat och det är snäll och trevlig personal som tar hand om honom.

- någon som tillhör en speciell samhällsgrupp med speciella relationer till samhället och andra samhällsgrupper

När hon pensionerades ställdes hon inför ett oväntat problem (…) då de var tvungna att lämna plats åt den unga generationen.

Att ha uppnått en högre ålder innebär att det av samhället är socialt accepterat och mer självklart att inte arbeta längre.

- någon som befinner sig på speciella platser

Hon sitter på dagcentret och fikar med sju andra åldringar.

flyttade från sin egen lägenhet till äldreboendet för mindre än ett år sedan.

- någon som förlorat sysselsättning

Att sluta arbeta upplevde han som väldigt ledsamt. Han kände sig mycket ensam.

när hon ville fortsätta jobba efter sin pension fick hon inte detta.

- någon som har en speciell ekonomisk försörjning (pension)

Hon klarar sig bra på pensionspengarna, tillräckligt för att känna sig oberoende.

Det som är bra med att vara äldre tycker hon är att ha en pension och därmed slippa arbeta.

- någon som förlorat relationer

hans fru gick bort för sju år sedan.

Det jobbigaste i Xs liv är dödsfall, då hennes föräldrar dog, hennes yngre bror, och hennes make.

Konstruktioner som tar fasta på de gamlas samhällsgruppstillhörighet, rumsliga placering, sysselsättning, försörjning, relationer och behov av omhändertagande upprättar en social åldring.

Åldringen konstrueras även som:

- någon som har en relation till det liv han/hon levt

Det finns inget i Xs liv som han ångrar eller någonsin har ångrat säger han.

Även om livet när han var yngre präglades mycket av världskriget och man var betydligt mer begränsad då så känner han ändå att han oftast fått ut det bästa av situationen.

- någon som förhåller sig till sin ålder, har en subjektiv relation till den

Upplevelsen av hur det är att vara gammal har varit varierande menar X.

Hon hävdar att hon inte är rädd för att bli eller vara gammal; att man åldras är något man måste erkänna helt enkelt.

- någon som genomgått personlighetsförändring/utveckling

tycker att hon under de allra senaste åren blivit mer hygglig och inte så envis. Hon tror att hon tolererar andras sätt mer nu (...) eftersom hon inte har samma energi och därför låter andra göra på sitt sätt. (...) hon upplever sig som mindre aggressiv.

han har större uthållighet idag och bättre förmåga att välja saker och ting som är genomförbara för honom. Han vet sina begränsningar och vet vad han tycker är roligt, den han inte tycker om har han lärt sig strunta i. Han säger sig också ha bättre översikt över sådana saker.

- någon som genom denna personlighetsförändring har berikats och fått ett bättre liv.

Många av dem har inte behov av lika stor mängd aktiviteter eller lika ”dramatiska” sysselsättningar. Jag har sett hur många äldre är förnöjsamma och tycker det är lagom stimulans att bara äta, se lite på tv, vila en stund, läsa en tidning osv. De har liksom förmågan att uppskatta små saker, som yngre människor inte ens tänker på när de har fullt upp med att göra karriär, skaffa familj osv.

Dessa konstruktioner, utgår från gamla människors relation till sin ålder, biografi och personlighet och upprättar en psykologisk åldring, med en rad själsliga förutsättningar och egenskaper.

Steg 2. Diskursiva konstruktioner – Tre diskurser

De konstruktioner av åldringen som identifierats i steg 1 placeras i detta analyssteg inom vidare samhälleliga diskurser. Vi kopplar de diskursiva konstruktionerna till tre vidare diskurser:

Den första konstruktionen av den biologiskt åldrade åldringen hör hemma inom medicinsk/biologisk diskurs.

Konstruktionen av åldringen som någon med speciella relationer och specifik samhällsgruppstillhörighet placerar vi inom samhällelig/social diskurs.
Den tredje vidare diskursen är psykologisk diskurs, i vilken åldringens själsliga egenskaper är av huvudsakligt intresse.

Dessa tre kommer hädanefter att betecknas biologisk, social samt psykologisk diskurs.

Steg 3. Handlingsorientering

Steg 3 syftar till förståelse för vad dessa konstruktioner uppnår i texterna. Detta kartläggs genom en närmare undersökning utifrån den diskursiva kontexten. Vad bör göras utifrån den aktuella konstruktionen? Vilken version förs fram, på bekostnad av en annan? Var läggs ansvaret för det som bör göras? Förutom den handlingsorientering som följer av de tre huvudsakliga diskurserna som identifierats ovan, behandlar vi i detta steg även förekomsten av alternativa diskurser och hur dessa resurser används.

Biologisk diskurs: Den problematiska kroppen

> *Hade hon en ung kropp tror jag att hon skulle leva på ett annat sätt, känna på ett annat sätt, uppleva på ett annat sätt än hon gör nu när hon är skröplig.(…)Förklaringarna ligger inte i erfarenhet eller mognad eller ålder i sig, utan att kropp, kanske psyke, blivit skröpligare, svagare, mer utsatta, mer ömtåliga.*

I citatet ovan prioriteras en biologisk diskurs framför andra möjliga förklaringsmodeller. Åldringens sätt att leva, känna och uppleva förstås här utifrån den förändrade kroppen. I den biologiska diskursen är gamla människor åldringar på grund av biologiska processer och de funktionsbortfall som följer av dessa. Begränsningar i åldringens liv förstås utifrån fysiska hinder:

> *Det är tydligt att Xs skröpliga kropp gör att hon begränsar sitt liv och sina aktiviteter.*

Den åldring som inte uppvisar förväntad biologisk försvagning är anmärkningsvärd:

> *jag kan inte låta bli att slås av hur energisk hon låter redan i telefon.*
>
> *frisk som han faktiskt är trots sin höga ålder.*

Problemformuleringen här rör alltså åldringens biologi, mot vilken insatser bör riktas för att lösa nämnda problem:

> *Med vissa saker behöver X hjälp, som till exempel med att duscha, eftersom hon har svårt att hålla balansen, och detta kan hon acceptera.*

Han har nyligen fått en rullator som han ofta glömmer bort att använda. Då får han ”skäll av flickorna” säger han och berättar att han har ramlat vid flera tillfällen och slagit sig riktigt illa.

Rent fysiskt är X annars lyckligt lottad. Hon ser mycket bra och har inte ens glasögon, hon blev opererad för starr på båda ögonen för nåt år sen. Hon hör också bra och har bara lite småkrämpor som att det kan värka i armarna när hon tex diskar. Det enda hon tycker är jobbigt är att hon på senare år blivit så torr i munnen. Hon lider också av att tänderna börjat bli gula och har tagit reda på vad det kostar att bleka dem.

X klarar det mesta själv, hon får endast hjälp med sina morgontabletter och städning.

Inom denna diskurs blir åldrandets biologiska effekter de självklara föremålen för insatser och åtgärder. Dessa åtgärder exemplifieras ovan av fysisk omvårdnad (dusch), fysiska hjälpmedel (rullator, glasögon), medicinska åtgärder (starroperation), kosmetologiska åtgärder (tandblekning), samt medicinering (morgontabletter).

Social diskurs: Åldringen i samhället

(…) önskan om att få fortsätta leva som hon gjorde tidigare (...) hade velat ha mer kontinuitet. Nu hindras hon av sin skröplighet, kanske annat, brist på släktingar och vänner som kan hjälpa henne, brist på ekonomiska möjligheter kanske, vad exakt som hindrar henne vet vi inte.

Det är inte alltid tydligt vilken diskurs som ska ges tolkningsföreträde. I citatet ovan ses åldringen som hindrad av antingen sin biologiska ”skröplighet”, brist på hjälp från närstående, eller bristande ekonomiska förutsättningar. Till skillnad från den förstnämnda, biologiska konstruktionen, ligger i de andra förslagen hindret för åldringen utanför denna själv. Sådana konstruktioner av åldringen gör det relevant att klassificera åldringar som grupp, med speciella ekonomiska och materiella förutsättningar, och speciella relationer till andra samhällsgrupper.

I den sociala diskursen konstrueras åldringen som någon som behöver och ska tas om hand, av andra.

Det var hennes barn som övertalade henne att flytta då de oroade sig för henne. X säger att barnen kunde ringa på morgonen och berätta att de gråtit hela natten av oro för henne, att hon ramlat och gjort sig illa. X kände sig inte alls orolig, hon hade hemtjänst som hjälpte utföra de sysslor hon inte kunde hantera på egen hand.

(…) mer ensam och utan nätverk än hennes mor- och farföräldrar var. (...)mormodern åt ofta hos dem (...) större familjer och då fanns mer släkt som kunde dela på ansvaret om de gamla. Hon upplever sig dock inte som otrygg, trots det hon kan uppfatta i media om kriminalitet.

Denna konstruktion pekar på åldringen som någon man ska ta ansvar för. Vem som ska ta detta ansvar är inte lika tydligt. Orsaksförklaringen till närståendes minskade roll i omhändertagandet av äldre förläggs i det senaste citatet till att familjerna idag är mindre, och att ansvarsspridningen därför inte fungerar på samma sätt som förr.

T ex upplevde X det som positivt att flytta till äldreboendet när han inte längre kunde klara sig själv, eftersom det innebar en trygghet för honom.

Hon är mycket noga med att betona hur bra det är på boendet och hur kompetent och trevlig personalen är.

I de två ovanstående citaten är det istället samhälleliga institutioner som ansvarar för åldringarna, närmare bestämt äldreboenden, som omnämns som något ”positivt” och ”bra”.

Åldringsgruppens relation till samhället är emellertid inte oproblematisk:

Något som X uttrycker som negativt med att bli äldre är att samhället har en ganska stel syn på att åldras, den borde vara mer individuell. Han tycker att äldre människor behövs längre i yrkeslivet, både för att förmedla kunskap vidare till nästa generation och även i nationalekonomiskt syfte, och han tror att det är en förändring som kommer att ske.

Han tycker också att han bemöts mer med respekt nu än vad han har fått innan, men i yrkeslivet så har han en känsla att folk måste testa honom först och se så han inte är dement.

Att resurserna inom åldringsgruppen inte tillvaratas kopplas i ovanstående citat till att samhället har en ”stel syn på att åldras”, och att äldre riskerar att diskvalificeras från deltagande i yrkeslivet som misstänkt dementa. Texterna rymmer fler exempel på i samhället förekommande negativa bilder av åldringar:

Ofta får man höra att äldre personer inte tycker om förändringar.

Han säger att (…) äldre människor håller sig kvar och går för länge i sitt arbete så de inte längre kan tillföra något nytt utan fungerar mer som bromsklossar för omgivningen.

Mot denna nedvärdering står konstruktionen av åldringen som resurs. Den som har något att bidra med är produktiv och därmed också värdefull och duglig. Det finns alltså en möjlighet att värdera och dela upp åldringsgruppen och, som framgått ovan, betrakta denna å ena sidan

som en improduktiv belastning, och å andra sidan som en samhällsekonomisk resurs, en produktiv grupp, som skulle kunna tas tillvara i större utsträckning.
Konstruktioner av åldringar som tillhörande en nedvärderad och missgynnad grupp, skapar utrymme för motstånd. Åldringsgruppens situation lyfts upp på den samhällspolitiska dagordningen, genom exempelvis begreppet ”ålderism”.

> *Denna energiska, pigga person minskar snabbt den eventuella "ålderism" man tidigare bar på.*
>
> *Att dra slutsatser om det psykiska utifrån det fysiska, vilket kan vara en anledning till ålderismen, leder inte till några sanningar.*

I ovanstående citat behandlas emellertid begreppet som en tankefälla, vilken människor kan gå i när de möter åldringar, men som kan korrigeras genom bättre och mer rättvisande kunskap om ålderdomen och åldringar.

Psykologisk diskurs: De själsliga möjligheterna

> *Detta positiva förhållningssätt verkar genomsyra Xs liv. Han berättar att han mår väldigt bra både psykiskt och fysiskt, trots att han år (…) diagnosticerades med (…) som följd av en mycket svår infektion.(…)Han accepterade sin sjukdom och beskriver det som en del av livsloppet, att det är en naturlig del av honom.*

Den psykologiska diskursen lyfter fram själens kamp mot ålderdomens avigsidor; den fysiska försvagningen, olika typer av förluster och livets annalkande slut. I förlängningen blir detta också en appell för att hantera ålderdomen. Själens förmåga att trotsa det materiella rymmer här ett löfte. Det finns en potential till en god ålderdom, som är avhängig åldringen själv. En ålderdom som inte är en frukt av kroppens nyckfulla men ofrånkomliga förfall, utan ett resultat av medvetna val och strategier.

> *Jag tycker mig kunna se att hon nu väljer att fokusera på familjen istället för på ett stort socialt umgänge kan vara selektion. Hon optimerar den delen i sitt liv som tron utgör genom att fördjupa sig i andlig litteratur och går ofta i kyrkan och hon kompenserar för ökad trötthet genom att lägga sig en stund på dagen, fokuserar på sitt inre istället för att se sitt ”yttre förfall”.*

Genom de konstruktioner som ryms inom den psykologiska diskursen hamnar ansvaret för åldringen på åldringen själv.

> *X är glad över sin egen positiva inställning och säger att de som tänker negativt inte kan ha det särskilt roligt på ålderns höst.*

Det är upp till åldringen att utnyttja sina resurser väl, att ”arbeta” med livsuppgiften att inte förtvivla, att acceptera livet som det varit och ta ansvar för sina känslor. Möjlig hjälp till

självhjälp i form av kunskap om vad som bör göras, och vilka uppgifterna är, tillhandahålls av olika psykologiska teorier:

> *X är i den ålder då man enligt E.H. Erikson har till uppgift att lösa konflikten mellan integritet och förtvivlan, att förlika sig med sitt liv. Under intervjun får jag intrycket att det är just det som X brottas med.*
>
> *Enligt kontinuitetsteorin ska man trots att man är äldre, fortsätta att leva som man gjort tidigare, något som stämmer väl med X, det är fortfarande hem och familj som upptar större delen av hennes tid*

Dessa kunskaper omsätts i samhället till praktiker där insatserna riktas mot den enskildas själsliga egenskaper, som i exemplet nedan handlar om åldringens ”inställning”:

> *När han då fick samtal med en kurator sa hon till honom ”du är så inställd på det här så det är jag som behöver hjälp av dig istället”.*

Psykologisk kunskap kan bistå, inte bara med hjälp till självhjälp, utan också med förståelse av åldringen:

> *Kanske ser vi här ett exempel på selektiv kompensation och optimering? Genom att fokusera på de saker som är viktiga för henne, och som hon fortfarande kan ägna sig åt så åldras X lyckligt.*

Den psykologiska kunskapen tillhandahåller inte bara specifika förståelser av åldringar, utan möjliggör i texterna även bedömningar, om huruvida den enskilda åldringen kan anses ha ”lyckats” med sitt åldrande eller inte:

> *Utifrån dessa kriterier, som X uppfyller, kan man dra slutsatsen att hans åldrande är precis så som det goda åldrande ska vara.*
>
> *Enligt Erikssons utvecklingsteori skulle X ha nått integration i det sista stadiet då han integrerar alla delar av sitt liv i sin självbild och har en känsla av fullkomlighet och en nöjsamhet över vad han uppnått under livet.*
>
> *Hon verkar i stort vara en kvinna som lyckats åldras på ett vackert och fint sätt. Hon har undvikit bitterhet och lyckats bevara ett värde i livet, samtidigt som hon är trygg inför döden.*

Dessa bedömningar görs, som ovan illustreras, genom att relatera åldringen till specifika kriterier, utifrån psykologiska teorier, som därigenom blir normerande.

Alternativa diskurser

Den psykologiska diskursen, som psykologstudenterna utgår ifrån, är emellertid inte helt stängd mot influenser från andra diskurser. Det finns ett utrymme för psykologstudenten att föra in alternativa diskurser i texterna:

> *Detta är typiskt för äldre kvinnor, som generellt lägger mindre vikt vid sina karriärer och även har lättare att komma över en makes död. Jag tycker dock själv att det är en aning konstigt att hon inte verkar sörja över att inte ha fått en egen familj.*

I citatet ovan problematiseras kvinnans erfarenhet genom användandet av diskursiva konstruktioner av förväntat kvinnligt beteende och konstruktioner av familjeliv som obligatoriskt, något som alla förväntas vilja ha.

Psykologstudenterna använder sig i texterna också av sig själva, sina egna erfarenheter av och föreställningar kring äldre:

> *Jag tycker det var intressant och givande att få träffa en äldre person och få höra hur saker och ting är ur dennes perspektiv (…) Något som slår mig (och som jag även tänkt på förut när jag själv arbetade på ett äldreboende) är hur unga människor ofta tänker sig att det måste vara tråkigt och ledsamt att vara gammal och nära döden, medan man när man får inblick i äldre personers liv börjar inse att många av dem faktiskt har det bra och är fullt nöjda med att leva ett lugnare liv.*

> *Min erfarenhet från att ha jobbat med äldre är att de flesta inte brukar ha några problem med att prata om sig själva.*

I citaten ovan blir yrkesmässig erfarenhet en diskursiv resurs som legitimerar ett eget tyckande utan tydlig referens till vetenskaplig kunskap. I citatet nedan används en socialkonstruktionistisk diskurs där psykologstudenten ställer sig tveksam till det vetande hon/han själv företräder:

> *Efter vårt samtal funderar jag även kring hur mycket av åldrandet som är en social konstruktion. Min uppfattning är att X i viss mån har förändrat sig. T.ex. att hennes värderingar skiftat fokus och att nya erfarenheter gett nya insikter. Men det är svårt att urskilja huruvida det har med hennes utveckling och liv att göra, eller det faktum att åldrandet i vår kultur normativt bör innefatta vissa aspekter. Aspekter som förmåga till reflektion, att vara mogen, klok, vis och medveten. Därtill engagerad i barnen, framförallt barnbarnen och utveckla verksamma strategier för att vara rimligt aktiv. Man kan även fundera kring om detta verkligen är allmängiltigt och något självklart? Hur mycket, och på vad sätt, styrs vi av våra egna och andras förväntningar vad gäller åldrande? Därtill, hur mycket påverkar mina föreställningar, mina tolkningar av Xs liv, beskriver man exempelvis vanligen en ung vuxen som beskedlig? Kanske.*

Psykologstudenten ifrågasätter sin uppfattning om att verkliga förändringar har ägt rum, vilka av dessa förändringar som i så fall är resultat av kulturella normer, och hur giltiga dessa normer är. Vidare diskuterar studenten sina egna tolkningar och språkets roll i konstruktionen av en åldring.

Steg 4 Subjektspositioner: Vem är åldringen?

Diskurser konstruerar subjekt såväl som objekt. Inom diskurserna finns positioner som talare kan positionera både sig själva och andra i. De tre diskurserna, som vi identifierat som huvudsakligen relevanta i texternas konstruktioner av åldringen, erbjuder olika positioner utifrån vilka subjekt kan tala och handla. I detta steg undersöker vi vilka subjektspositioner som erbjuds av de olika konstruktionerna.

Biologisk diskurs: Åldringen definierad utifrån biologin

Den biologiska åldringen konstrueras som åldrad utifrån biologin. Här är åldringen svag och begränsad av medicinska hinder. Den som inte är försvagad är heller inte någon ”riktig åldring”:

> *X ger ett mycket yngre intryck än sina 80 år. Hon är slank och otroligt pigg och energisk och jag förstår att hon känner sig betydligt yngre än hon är.*
>
> *hon känner sig yngre än 85. Hon är piggare och rörligare än många av sina vänner. Hon får ofta hör att hon verkar yngre än vad hon är.*

Subjektspositionen som erbjuds av denna konstruktion är därför en åldring vars liv bestäms av dess kropp.

Social diskurs: Medlemskap i åldringsgruppen

Här erbjuds en subjektsposition som medlem i samhällsgruppen åldringar.

> *X tog upp och jämförde andra pensionärers liv med sitt eget (…) tyckte att det var lite dumt att vissa inte gör någonting efter 65, att de mer eller mindre bara sitter hemma och väntar på att livet ska ta slut.*

Subjekten i denna grupp värderas utifrån sin produktivitet och lönsamhet. De blir utifrån denna bedömning antingen värdefulla men outnyttjade resurser, eller nedvärderade och kostnadskrävande individer i behov av exempelvis omvårdnad.

Psykologisk diskurs: Den självreglerande åldringen

I den psykologiska diskursen hamnar åldringens själsliga egenskaper i fokus:

> *Men tack vare att hennes sinnelag ändå är så pass positivt och att hon uppskattar de små sakerna i världen så tror jag att hon lever ett gott liv, långt från tristess och stagnation.*

> *Eriksons psykosociala teori som handlar om åldrandet säger att beroende på hur människor hanterar konflikter kan de känna en positiv integritet eller en förtvivlan. Integriteten uppkommer då individen känner sig tillfreds och känner meningsfullhet med sitt liv och en acceptans för livet och avslutningen som komma skall. Om personen inte känner så här finns stor risk att känslorna istället byts ut mot känslor av fruktan, dödsångest.*

Den position som erbjuds åldringen utifrån denna konstruktion är subjektet som tar eget ansvar och ägnar sig åt självreflektion och självreglering.

Steg 5 Praktik: Vad kan göras och sägas?

Relationen mellan diskurs och praktik undersöks i analysens femte steg. Uppmärksamheten riktas här mot hur konstruktionerna och subjektspositionerna som de medför öppnar upp och stänger ner handlingsmöjligheter. Vad kan sägas och göras av subjekten positionerade inom diskurserna? Vilka beteenden blir legitima inifrån de tillgängliga subjektspositionerna? I anslutning till detta steg undersöker vi också hur subjekten själva tar upp, men också positioneras i olika subjektspositioner.

Praktik av biologisk diskurs: Kroppen är själens fängelse

Följande citat demonstrerar några åldringars positionering inom biologisk diskurs av åldrande, där handlingsmöjligheter är tätt sammankopplade med biologin och de gränser kroppen sätter:

> *pga sin hälsa som alltid varit dålig pga hjärtproblemen går han inte ut.*
>
> *Hon själv skulle gärna vilja åka om hon inte hade sina mediciner att ta.*
>
> *Man orkar inte så mycket, säger hon. Jag kan inte resa, det är svårt att inte kunna. Man får finna sig i det lilla nu. Jag skulle vilja göra samma saker som då.*

I denna diskursiva konstruktion blir alltså olika former av begränsningar i åldringarnas liv förståeliga utifrån biologin.

Praktik av social diskurs: Åldringarna – belastning eller resurs?

Inifrån den sociala åldringens subjektsposition kan en åldring också tala om sig själv som en del av åldringsgruppen och jämföra denna tillhörighet med andra samhällsgrupper. Åldringen kan tala om sig själv i relation till andra åldringar och de som inte är åldringar.

Bedömningen av åldringar utifrån deras produktivitet frambringar försök att omförhandla åldringsgruppens status, från belastande till samhällsekonomiskt lönsam:

> *Att äldre människor som är friska och som vill ska få en möjlighet att fortsätta arbeta och kanske fungera som mentorer för de som är yngre och oerfarna.*

Åldringen kan också vara en resurs för de närstående:

> *Hon städar dessutom barnbarnets hus en gång i veckan och är med i olika pensionärsföreningar.*
>
> *Hon menar att det är en oerhörd förmån att få ha barnbarn så nära. Hon skriver upp kloka och bra saker hon säger och har verkligen följt hennes utveckling. Hon beskriver att nu när barnbarnet är så stort så är cyklandet ”deras grej”.*

Att åldringars värde bedöms utifrån vad de kan tillföra tydliggörs i följande citat, där telefonsamtal från släktingar blir ett möjligt tecken på att mutor har förekommit:

> *Barn, barnbarn, svägerskor, sonhustrur och barnbarnsbarn ringer ofta (...) "De andra på hemmet tror att jag har mutat dem så de ska ringa, de blir avundsjuka". (...)En tredjedel av de hon frågat pratar aldrig med sina släktingar.*

Det finns även andra sätt att undvika epitetet som belastning:

> *X sätter inte så höga krav på sina egna barn nu när han är gammal. Han vill att de ska kunna leva sina egna liv utan att bli störda av honom. De kommer och hälsar på då och då vilket han tycker räcker (…) han försöker vara väldigt tydlig med att de inte ska bry sig om honom.*
>
> *Han uppskattar all hjälp och allt stöd som han får av sina barn och barnbarn och tycker inte att han kan kräva mer.*

För att inte uppfattas som en belastning är det alltså viktigt att visa tacksamhet och inte ställa krav.

Åldringsgruppen har en utsatt position, jämfört med exempelvis ”unga”, vilket i följande citat ger konsekvenser i form av att undvika att gå ut på kvällarna:

> *Att man inte vågar gå ut om kvällarna, att man ska låsa om sig, det behövde man inte förr. Hade jag varit ung hade jag vågat gå på bio vid niotiden. Man är rädd om sig.*

Inom den sociala diskursens konstruktion av åldringen kan subjekten alltså tala om sig själva som medlemmar av en viss grupp, som sådana bör de bland annat se till att bidra efter förmåga, inte ligga någon annan till last samt beakta sin värnlöshet.

Praktik av psykologisk diskurs: Det individuella ansvaret

> *Framförallt visar forskning att hur den äldre personen upplever sin situation spelar större roll än objektiva iakttagelser, t ex vad gäller hälsa och social kontakt osv.*

Psykologisk diskurs och subjektspositionen som tillgängliggörs utifrån denna konstruktion leder till praktiker som självreflektion, eget ansvar och självreglering, där åldringen förhåller sig till, och hanterar sin ålder:

> *För att hålla sig frisk måste man hålla igång och fylla sin tid med trevliga saker och positiva impulser säger hon.*
>
> *Även när han inte arbetar så sysslar han mycket med korsord och andra tankenötter, och med detta finns en baktanke och ett syfte att hålla igång funktioner som gör att han känner sig pigg längre.*
>
> *På frågan vad det innebar för honom att vara äldre, svarade han att det bara är bra.(…)Vidare sa han att det inte hjälper att klaga utan det är bara att ta sig i kragen om något känns svårt.*

Betoningen av det egna ansvaret gör vissa former av beteenden, exempelvis ”att klaga” illegitima och otänkbara inom denna konstruktion.

Positioneringar: Förhandling och motstånd

I texterna talar åldringarna utifrån olika diskursiva positioner. Att ta upp en viss subjektsposition kan fylla funktionen att en annan oönskad subjektsposition kan avvisas. Såväl social som biologisk diskurs kan användas för att avvisa psykologstudenternas frågor om eventuell personlighetsförändring till följd av åldrandet:

> *(...) jag frågar om självförtroendet och säkerheten är något som kommit med ålder och erfarenhet, men X går inte med på det. Man kommer från landet och då är man blyg i stan, nu är hon mer van.*
>
> *hon tror inte att hon personligen har förändrats något särskilt (…) "kroppen har ju åldrats och jag orkar inte lika mycket idag" säger hon, men utöver det menar hon att hon ännu är sig lik.*

I den biologiska diskursen är den som ”inte kan sitta stilla” heller inte svag och begränsad, och uppfyller i och med detta inte kriterierna för att vara en ”riktig åldring”:

> *Säger själv att hon inte kan sitta stilla "bland alla gamla tanter".*

I citatet ovan används biologisk diskurs för att ta avstånd från medlemskapet i den nedvärderade åldringsgruppen. De andra, ”alla gamla tanter”, avskiljs från en själv.

Nedvärderingen av åldrandet återfinns även hos åldringarna själva. I nedanstående citat i form av motvilja inför ett åldrat yttre.

> *(…) vill inte se ut som en gammal kärring, men inte heller som en ungdom.*

Även andra strategier kan tolkas som motstånd och ovilja att positioneras inom åldringsgruppen:

> *X säger att det inte innebär någonting för henne att vara äldre. För henne är det bara siffror och inget hon funderar över särskilt mycket.*

I andra fall kommer motståndet till uttryck i åldringens ovilja att inordna sig i intervjusituationen och tjänstgöra som kunskapsobjekt.

> *På frågan om upplevd ålder svarade mannen (…) skämtsamt att han kände sig som 5 år (…) han struntade i allt och var barnslig till sättet.*

Motstånd mot att ta upp en subjektsposition kan också komma till uttryck genom att inte rätta in sig i frågeställningen:

> *svårt att styra in X att tala om honom som person och i förändringstermer (…) när jag försöker koppla Xs berättelse till Eriksons stadieteori märker jag att det är lite svårt för att X talar lite om hur han upplevt saker och ting i livet. Det som jag dock kan se är att han följt stadierna i ordning.*

En åldrings motstånd mot att ta upp en specifik subjektsposition hindrar dock inte att texten likväl positionerar åldringen på detta sätt:

> *Därför får jag tanken försvarsmekanism- eller coping om man vill se det från den positiva sidan.(…) Jag får känslan av att X inte alls lagt saker och ting bakom sig utan att de ligger och gnager någonstans trots att hon försöker tränga bort dem.*

> *Jag fick omedelbart känslan av att hennes livshistoria är en sak hon ofta tänkt på och gått igenom trots att hon inte säger sig vara en reflekterande person. Det mesta kom kronologiskt och utan någon längre tids funderande. Jag tänker kring det här att en viss del av våra autobiografiska minnen är sanning andra fiktion inte har så stor betydelse. Oavsett om minnet är fiktion eller inte så är det en del av livet och har säkerligen också påverkat personens utveckling på gott och ont.*

I de två ovanstående citaten skrivs åldringarna in i en psykologisk diskurs, som ges företräde framför såväl andra konstruktioner som åldringarnas egna uttalanden.

Steg 6 Subjektivitet

Vad innebär konstruktionerna för den subjektiva upplevelsen av ålderdomen och att vara åldring? Vad kan tänkas, kännas och upplevas? Vilka psykologiska verkligheter kan konstrueras utifrån (i) biologisk diskurs, som positionerar subjekten som definierade av sin biologi, (ii) social diskurs, som positionerar subjekten som medlemmar i en nedvärderad, outnyttjad, omsorgskrävande grupp, eller (iii) psykologisk diskurs, som positionerar subjektet som en ansvarstagande, självreflekterande och självreglerande agent?

Konsekvenser för subjektivitet av biologisk diskurs: Tacksamhet eller vanmakt?

Subjektet som definieras av sin biologi inte bara talar om sig själv som begränsat, de kan också uppleva sig som begränsade av biologiska och medicinska omständigheter.

Medicinska och biologiska omständigheter kan i denna diskursiva konstruktion bli avgörande för den subjektiva livstillfredsställelsen. Så länge man har hälsan är man tacksam:

> *Hon är tacksam för att hon har hälsan i behåll, över att hon är så pigg och över att hon kan bo kvar i sitt hus.*
>
> *Hon vet att hon är lyckligt lottad som fortfarande mår så bra.*

Men:

> *Hennes besök hos sjukgymnasten om någon vecka är hennes sista hopp. Motivationen verkar hög att uppehålla sitt friska och pigga liv som hon tidigare uppskattat mycket.*
>
> *(…) att bli beroende av andra är bland det värsta han kan tänka sig. Tanken finns där hur han skulle lösa saker om han blev exempelvis förlamad och rullstolsbunden, att bli sittande på ett hem är en tråkig framtidssyn menar han. Tanken finns där men det är inget han oroar sig alltför mycket över, kanske borde han fundera och planera mer inför det om det skulle hända, tänker han ibland.*

När hälsan sviktar återstår känslor av begränsning och vanmakt:

> *Om hon förlorar den autonomi det innebär att kunna röra sig och själv i viss mån bestämma över sin dag så är det ingen mening med att leva, tycker hon.*
>
> *Samtidigt som hon säger sig vara nöjd med livet så känner hon ibland vanmakt, skulle vilja orka göra mer.*

Från den subjektsposition som tillgängliggörs i den biologiska diskursen kan alltså kroppens förändring bli avgörande för känslor, tankar och erfarenheter. Dessa kan komma att röra sig

kring upplevelser av tacksamhet, för den lyckliga lotten att vara frisk, medan bristande hälsa relateras till förlorad autonomi och medför känslor av hopplöshet och vanmakt.

Konsekvenser för subjektivitet av social diskurs: Trygghet eller oro?

Konstruktionen av åldringen som någon som behöver tas om hand behöver inte vara problematisk så länge denna omsorg finns tillgänglig:

> *Det som är positivt är att man inte längre måste klara av lika mycket på egen hand och man har mindre måsten att tänka på eftersom andra i omgivningen hjälper en och tar hand om allt som behöver göras. (…)Han tycker det är en trygg och bekväm situation, och trivs med boendet där personalen är trevlig och hjälpsam, maten god och det är rent och snyggt.*

Men:

> *Hon berättar om andra boende på hemmet som är helt beroende av personalen, som får ligga kvar i sina sängar tills någon har tid att hjälpa dem och detta tillstånd ber hon till Gud att hon ska slippa.*

Konstruktionen av åldringen som belastning kan också leda till oro för att uppfattas som en börda för de närstående:

> *Ålderdomshem är något hon ser positivt på då man har eget rum och blir uppassad.(…) ”Nu för tiden när man blir gammal finns det ju möjligheter”(…)Familjen behöver inte ta hand om en och man behöver med andra ord inte känna att man betungar familjen.*
>
> *Hon oroar sig för att bli en belastning för sina barn.*

Att äldre människor kollektivt nedvärderas kan också leda till att man måste ha något att komma med för att vara värdefull, det är upp till åldringen att visa sin duglighet. Konstruktionen av åldringen som resurs, kan leda till att subjektet känner sig värdefull så länge det har något att tillföra:

> *Vid den här åldern har hon tid att hjälpa till då de själva är stressade, t.ex. med julmaten.*

Konstruktionen av åldringar som en hotad och utsatt grupp kan ge konsekvenser för subjektivitet i form av rädsla och oro:

> *Av oro för våld och överfall låter hon bli att gå på bio på kvällarna.*

Denna subjektsposition kan med andra ord leda till konsekvenser för subjektivitet där upplevelser och känslor i hög grad medieras av relationerna till andra. Tänkbara följder härav är att subjektiva upplevelser kommer att röra sig mellan en villkorad trygghet, som man bör göra sig förtjänt av, och oro för att denna trygghet ska försvinna.

Konsekvenser för subjektivitet i psykologisk diskurs: Ansvaret att acceptera allt?

> *Någon har sagt att när man är barn, då upptäcker man ju kroppen och när man är vuxen då upptäcker man samhället och det som är runt omkring men när man är gammal, då går man in i sig själv. Kanske är det så även med mig.*

Att ta upp den subjektsposition som den psykologiska diskursen om åldrande tillgängliggör verkar göra det möjligt att faktiskt bry sig mindre om det fysiska och sociala.

> *Även om han är medveten om att han inte är lika alert fysiskt idag som tidigare, ser han att det mentalt snarare är tvärtom.*
>
> *Hans accepterande inställning till vad som händer honom i livet hjälper honom att må bra och vara tillfreds med sin situation.*
>
> *Han säger inledningsvis att han betraktar sig som en del av en större helhet och att han accepterat livet som det blev. Han ångrar väldigt litet.*

Här finns också en syn på sig själv som ansvarig för sin situation:

> *Hans sociala kompetens är fortfarande mycket stark och han verkar uppleva personlig kontroll då han exempelvis anser att det är varje människas ansvar att göra det bästa av sitt liv.*

I den psykologiska diskursen blir därför en del former av tänkande, kännande och upplevande problematiska och svårtillgängliga. Fysiska och sociala hinder har blivit något som kan övervinnas med acceptans. Oro, hopplöshet och vanmakt kan utifrån denna konstruktion ses som tecken på individens psykologiska misslyckande, och möjligtvis även leda till skuld och ånger över att inte ha tagit sitt ansvar och gjort det bästa av sitt liv.

DISKUSSION

Slutsatser

*Hur konstrueras åldringar och ålderdomen i psykologstudenternas texter?*Åldringen konstrueras i studenternas texter inom tre vidare diskurser: Biologisk diskurs, som utgår från kroppsliga processer i relation till åldrandet. Social diskurs, som bygger på åldringars relationer och grupptillhörigheter. Psykologisk diskurs, som fokuserar åldringars själsliga egenskaper.

Den psykologiska diskursen dominerar i texterna, med tanke på att de producerats inom ett utbildningsmoment i åldrandets psykologi, är detta föga överraskande. De frågor som ställs uppmanar åldringarna att tala om sig själva, om sin inre personliga utveckling under livsloppet samt förhålla sig till sig själva såsom varande gamla. Ändå är det vanligt att de

äldre använder sig av sociala och biologiska diskursiva resurser. Psykologstudenternas frågor framstår inte alltid som självklara. Tvärtom kan det bereda en del problem att få åldringarna att tala om sig själva så att de blir begripliga och möjliga att tolka utifrån psykologisk teori. Den psykologiska diskursen har inte heller ett genomgående företräde, ens i psykologstudenternas tolkningar och bedömningar av åldringarna. Det förekommer att psykologstudenter i texterna diskuterar såväl sociala som biologiska förklaringsmodeller som mer giltiga och troliga, i relation till den aktuella åldringen, än de psykologiska teorierna om åldrande.

I texterna kan vi spåra såväl motmaktsstrategier, som förhandlingar om vem som är en åldring och vad en åldring är. Den biologiska diskursen kan underlätta ett avståndstagande från en oönskad subjektsposition som åldring, så länge en svag kropp inte sätter ett effektivt stopp för detta. Inom social diskurs lyfts åldringars fördelar som outnyttjade resurser upp, och blir ett möjligt sätt att motverka och omförhandla nedvärderande konstruktioner av åldringar som improduktiva belastningar för samhället och omgivningen. Ett annat uttryck för motstånd mot oönskad positionering är att inte uppfatta sig själv som gammal. Det förekommer också ett avskiljande av andra åldringar. Dessa kan beskrivas som gamla, och ställas i kontrast till talaren själv, som ett sätt visa på dennes ”annanhet” som varande icke-åldring. Dessa motmaktsstrategier erbjuder emellertid ingen större möjlighet för de gamla människorna i texterna att undvika en positionering som åldring. Redan genom deltagandet i intervjun har de i sammanhanget konstruerats som åldringar. Slutligen är det också psykologstudenterna som producerar texterna och därigenom har sista ordet.

De tre diskurserna kan i förstone framstå som komplementära på ett relativt oproblematiskt sätt. Alla de åldringar som förekommer i texterna har trots allt en kropp, ett själsliv samt relationer till samhället och andra människor. Motsägelsefullheten blir tydlig först när det uppstår en kamp om tolkningsföreträdet, exempelvis genom att den intervjuade använder en biologisk förklaringsmodell medan psykologstudenten använder en psykologisk. Ett annat exempel på sådan diskursiv kamp är när psykologstudenten diskuterar giltigheten i de olika diskursernas förklaringsmodeller och ställer dem mot varandra.

Diskurserna leder också till olika bedömningar av samma situation. I den biologiska diskursen blir en försvagad kropp förståelig som en faktisk begränsning. Ett sådant förhållande ger i den psykologiska diskursen upphov till annan praktik. Det för åldringen legitima beteendet kan i den psykologiska diskursen istället vara att acceptera sin kropp, snarare än att misströsta över de begränsningar den bereder.

Den första av Parkers (1997) riktlinjer för kritiskt utformad diskursanalys innebär att fokus flyttas från konstruktion till konstitution. Rose´s (1999) och Jörgensens (2004) kritiska analyser av psy-praktikerna tillskriver den psykologiska diskursen en särskilt betydelsefull roll i skapandet och omformandet av subjektivitet. Huruvida de påvisade möjligheterna för åldringarna att ta upp andra diskurser är användbara som motmaktsstrategier, i vilka åldringarna kan konstruera sig själva på ett annat sätt, eller snarare är att betrakta som andra konstituerande expertdiskurser kan diskuteras. Samtliga diskurser rymmer ett potentiellt nedvärderande av äldre människor, som de gamla kämpar med att tala sig ur.

Hur verkar psykologiska kunskaper och teorier i texternas konstruktion av ålderdomen och åldringar? De psykologiska teorierna och kunskaperna som vi analyserar i del 1, och som psykologstudenterna använder i texterna, har en bestämmande inverkan på äldre människors subjektivitet. De objektifierar och transformerar äldre människor till subjekt på två av de sätt som Foucault (Katz, 1996) identifierar.

För det första bidrar de till klassificering av de äldre människorna. De erbjuder referensramar för att karaktärisera och diagnosticera åldringar. I texterna sker detta genom att psykologstudenterna relaterar de äldre människornas svar till redan etablerade kunskaper och teorier om det goda åldrandet. I vår första analysdel visar vi att sådana kunskaper och teorier möjliggör vissa, och utestänger andra, former av subjektivitet.

För det andra bidrar de psykologiska teorierna om åldrandet till att ålderdomen skiljs ut som en viss period av livet. De människor som kan sägas befinna sig i denna period tillhör därmed en särskild grupp. Teorierna delar med andra ord in människor i åldringar och icke-åldringar. Det är denna delning som överhuvudtaget gör det möjligt att upprätta särskilda kunskaper om ålderdomen. Det är också denna delning som gör att åldringar existerar som objekt och kan intervjuas av psykologstudenterna.

Detta andra sätt bekräftar alltså objektets existens och erbjuder tekniker, såsom intervjun, för att göra objektet synligt. Det förra sättet verkar genom att tillskriva de synliggjorda objekten en individualitet och en subjektivitet som de kan förmedla till kunskapen. I texterna företräds denna kunskap av psykologstudenterna. De psykologiska teorierna har här ytterligare en verkan. De bemäktigar sina företrädare med rätten att kategorisera och diagnosticera åldringarna, psykologstudenterna får sista ordet i texterna.

I praktiken, det vill säga i texterna, får de psykologiska teorierna om åldrandet ofta, men inte alltid, tolkningsföreträde framför andra diskurser i texterna. Det glapp mellan socialvetenskaperna och deras teknologier som Henriques m. fl. (1984c) talar om återfinns således också mellan teorierna om åldrandet och studenternas användning av dem. De tre diskurserna som ryms i texterna förekommer även på den vetenskapliga nivån. Den psykologiska kunskapen om åldrandet växte fram vid multidisciplinära forskningscentra där ålderdomen ansågs ha biologiska, sociologiska och psykologiska förtecken. De psykologiska teorierna blev dock med tiden alltmer präglade av förklaringsmodeller med ensidigt fokus på själsliga aspekter av ålderdomen. Att psykologin sysslar med själen är en truism, och om möjligt än mindre överraskande än att psykologstudenters intervjuer av åldringar domineras av en psykologisk förståelse av de intervjuade. Dessa båda självklarheter rymmer emellertid den betydligt mer relevanta frågan om vilka konsekvenser psykologisk teori och praktik får för gamla människor.

Vilka effekter har texternas konstruktioner och psykologisk kunskap på subjektiva upplevelser av att åldras? Åldringen är en människa, men av en särskild sort. Den har en särskild kropp, en särskild själ och en särskild plats i samhället. Ålderdomen är i sin tur en specifik period i människans liv, som innebär en mängd förändringar med avseende på hennes kropp, själ och plats i samhället. Ålderdomen är en dom. Psykologin är härvidlag själens domare, legitimerad genom dess ställning som en vetenskapligt förankrad kunskapsdisciplin.

Vår analys visar hur åldrandet och äldre människor blir en del av psy-komplexet. Olika professioner och institutioner ingriper, med mer eller mindre uttryckliga hänvisningar till psykologiska teorier och metoder, i äldre människors liv. De äldre regleras och kategoriseras av psykologiska teorier och praktiker. De äldre förverkligar också själva dessa psykologiska teorier och praktiker i erfarenheter och tal.

Enligt Rose (1999) är det just att psykologisk expertis och kunskap kan anställas i detta formande av subjektivitet, som gör att psy-komplexet fyller en viktig funktion i moderna västerländska stater. De åldrade själarna, hemmahörande i avskilda, individualiserade kroppar bör, om inte tyglas, så åtminstone beaktas i konsten att styra samhället. En konst som förvisso kan utövas utifrån och in, uppifrån och ned, men som blir mer moraliskt och ekonomiskt fulländad om den kan inverteras. Från de enskilda själarna till kropparna (inifrån och ut) från individerna till populationen (nedifrån och upp).

Denna disciplinering av äldre människor, medelst teoretiska konstruktioner inbäddade i makt/kunskapsrelationer tenderar att förbli dold för de inblandade eftersom den legitimeras av kunskapernas vilja till självprövning. Är kunskapen riktig? Hur kan den förfinas? Den aldrig sinande lusten att veta mer för att göra bättre utifrån en mer korrekt karakteristik av åldringarna legitimerar klassifikationerna och diagnostiken. Den döljer samtidigt maktutövningen och kunskapernas bestämmande inverkan på subjektiviteten.

Hur problematisk är då denna maktutövning och subjektiviteterna som följer av den? Enligt Jörgensen (2004) är den senmoderna tendensen att i allt större utsträckning betrakta uttryck för samhälleliga, sociala och kulturella problem som resultat av individuella, personliga egenskaper, en av grunderna till psy-komlexets utbredning. I vår analys blir det tydligt att psykologin, vad gäller äldre människor, inte bara lever av denna individualiseringstendens. Den bidrar även till den, genom de konstruktioner av ålderdomen och åldringar som den åstadkommer.

Vid en första anblick kan en sådan tendens förefalla frigörande. Individen kan med hjälp av olika tekniker hantera sig själv och ta makten över sin kropp och sina relationer. En närmare granskning blottlägger dock betydande svårigheter med individualiseringen. Den medför en risk för skuldbeläggning och stigmatisering av de människor som inte klarar att möta kriterierna för det goda åldrandet. När individen görs ensamt ansvarig för att åstadkomma en god ålderdom, ökar skuldbördan om projektet misslyckas. Än mera så, eftersom individualiseringstendensen osynliggör materiella omständigheter, som kan vara nog så bestämmande för äldre människors välbefinnande.

Den hjälp som äldre människor med problem kan söka – psykoterapi, psykofarmaka – återfinns, ironiskt nog, i praktiker byggda på kunskaper som är med att skapa och vidmakthålla problemet, genom att de osynliggör vissa aspekter av det.

Vad finns det då för alternativ? Individualiseringstendenserna i psykologisk teori och praktik torde vara möjliga att i viss mån avhjälpa med mer multidisciplinära ansatser. Betydelsen av materialitet såsom kön, klass och etnicitet kan lyftas fram med sociologiska perspektiv. Betydelsen av fysisk status kan på samma vis införas med medicinska perspektiv. Katz (1996) talar om avdisciplinerande krafter inom gerontologin. Han menar att omständigheter som leder till spänningar, tvivel och självreflektion inom en kunskapsdisciplin kan destabilisera den, utan att den för den skull måste överges. Sålunda anser vi att geropsykologin, och de människor som utsätts för dess praktik, vore betjänta av att den släppte sina starka generaliseringsanspråk och lät de gamla uppträda i all sin heterogenitet och oförutsägbarhet. Diskursanalysens dekonstruktionistiska ansats (Willig, 2001), att undersöka vilka diskurser som prioriteras på bekostnad av andra, låter oss ana att när en röst talar finns det också en annan röst som är tystad. Bakom det faktum att marginaliserade röster inte kommer till tals ligger djupt strukturerade maktrelationer. Då diskurser också skapar verkligheter innebär tystnaden hos den nedtryckta diskursen att ojämlika maktförhållanden förstärks. Vår analys visar på att såväl statens och medicinens som psykologins perspektiv talar högljutt, medan den enskilda människans röst i mångt och mycket saknas. Här finns alltså en utmaning: Hur ska ett utrymme skapas för tystade röster bland äldre? Röster som inte överröstas av forskare eller kliniker som innehar rätten att säga det sista ordet.

Metod – vad vi gjort och hur det fungerat

Socialkonstruktionism gör det möjligt att relativisera sanningsanspråk. Genom att visa på att kunskaper om det sociala är socialt konstruerade och därmed föränderliga, kan deterministiska, essentialiserande, förklaringsmodeller utmanas. Men ett ihärdigt pekande på att diverse kunskaper och sanningsanspråk är socialt konstruerade är enligt Rose (1999) inte särskilt upplysande, ”objects of thought are constructed in thought: what else could they be?” (1999, s. x). Den intressanta frågan är på vilka sätt de konstrueras (Rose, 1999).

Vi använde Parkers (1997) riktlinjer för diskursanalys, som syftar till att underlätta ett mer kritiskt inriktat förhållningssätt till diskursiva konstruktioner genom fokus på motsägelser, konstitution och makt. Dessa riktlinjer var nyttiga framförallt i analysen av de psykologiska åldringsteoriernas framväxt, där de hjälpte oss att kartlägga på vilka sätt teorierna konstruerats och fått sanningsstatus.

I vår analys hade vi även ambitionen att svara på frågan om vilka effekter olika teoretiska konstruktioner får för människors levda erfarenhet. För detta ändamål använde vi ett flertal teoretiker som alla är inspirerade av Foucaults tänkande om relationen mellan kunskap, makt och subjektivitet (Jörgensen, 1994; Katz 1996; Parker, 1997; Rose, 1999). Teoribildningen kring relationerna mellan dessa tre är, enligt vår uppfattning, betydelsefull för att kunna peka på disciplinerande aspekter av psykologisk teori och praktik. Dess svaga punkt, som också blir en svaghet i vårt arbete, är att de ger få förslag till alternativa, icke-disciplinerande sätt att bedriva psykologisk forskning och praktik.

I vår andra analysdel använde vi Willigs (2001, 2008) modell för diskursanalys i sex steg. Denna lämpar sig för att undersöka vilka diskurser som prioriteras på bekostnad av andra, och att kartlägga vilka subjektspositioner som finns tillgängliga inom olika diskurser. Modellen möjliggör förståelse för hur subjektivitet skapas genom maktrelationer i mellanmänskligt samspel. Emellertid finns det en svårighet med att uttala sig om subjektivitet enbart utifrån diskursbegreppet. Man kan kartlägga de tillgängliga subjektspositionerna, men inte förklara hur det kommer sig att subjekt tar upp och investerar i subjektspositioner som inte nödvändigtvis är fördelaktiga för dem, och att de fortsätter att ta upp dessa subjektspositioner över tid. Ett antal teoretiker lånar resurser från exempelvis psykoanalytisk teoribildning för att närma sig dessa frågor (Willig, 2001). En sådan ansats ligger dock utanför ramen för detta arbete.

Validitet – vilket värde har vårt arbete?

Vi anser att psykologins generaliseringar normerar ålderdomen och därmed begränsar människors möjligheter att tänka, tala och känna. Vårt syfte med uppsatsen var att argumentera för vår ståndpunkt och skapa utrymme för fortsatt diskussion och debatt kring denna för oss mycket angelägna problematik. I den mån vi får till stånd en sådan debatt inom och mellan våra läsare har vi nått vårt syfte. Då har vårt arbete ett politiskt värde och motsvarar till en del Morrow's (2005) trovärdighetskriterium för kritisk-ideologisk forskning. Kriteriet ställer emellertid även krav på en social förändringspotential i den producerade kunskapen. Detta krav är svårare att avgöra från vår position eftersom den implicerar ett visst mått av siaregenskaper, som vi är tveksamma till om vi besitter. Vi tillåter oss dock i det här skedet att tro. Tro att en kunskap som har mildare generaliseringsanspråk, större vaksamhet gentemot dess effekter på människors levda erfarenhet samt erkänner att den har politiska följdverkningar är svårare att anställa i disciplinerande syften.

Slutligen talar vi med Parker (1997): Kan våra kritiska ståndpunkter vara mer etiskt försvarbara än de vi kritiserar? Också vår kunskapsproduktion är maktbemängd. Vår analys sker på våra premisser, det är vi som väljer citat ur texterna, det är vi som tolkar citat och psykologisk teoribildning mot bakgrund av kritisk socialkonstruktionistisk teori, det är vi som klassificerar citat såsom hemmahörande i olika diskurser. Vi bemäktigar oss sålunda texterna i vår kunskapsproduktion. Vilken etik kan vi åberopa, som gör vår maktutövning etiskt försvarbar? Att självkritik är ett etiskt imperativ i vetenskaps- och professionsutövning? Vi är förvisso blivande psykologer och genom att rikta kritik mot psykologin ifrågasätter vi uppenbarligen sådan teori som vår framtida praktik bygger på. Men självkritik finns redan inskriven i traditionell vetenskap, i form av postpositivistiska trovärdighetsbegrepp såsom validitet, reliabilitet och objektivitet (Morrow, 2005). Vi anser att vår maktutövning kan legitimeras genom att vi bidrar med en annorlunda självkritik av den traditionella psykologin. Vi pekar på hur åldrandets psykologi är sammanflätad med sociala praktiker som disciplinerar äldre människor. Vidare visar vi på en rådande obalans i maktförhållandet mellan kunskapens företrädare och dess objekt/subjekt.

REFERENSER

Achenbaum, A. W., & Bengtson, V. L. (1994). Re-engaging the disengagement theory of aging: On the history and assessment of theory development in gerontology. *The Gerontologist 34*(6), 756-763.

Aldwin, C. M., Spiro III, A., & Park, C. L. (2006). Health, behavior, and optimal aging: A life span developmental perspective. I J. E. Birren, & W. K. Schaie (Red.), *Handbook of The Psychology of Aging* (6:e uppl., ss. 85-104). Boston: Elsevier Academic Press.

Anderson, J. E. (Red.). (1956). *Psychological aspects of aging*. Hämtad från PsycBOOKS databas.

Atchley, R. C. (1989). A continuity theory of normal aging. *The Gerontologist, 29*, 183-190.

Berk, L. E. (2006). *Development through the lifespan* (4:e uppl.). Boston: Allyn and Bacon.

Berlin Aging Study (ej dat.). *Introduction.* Hämtad 2008-09-29 från http://www.base-berlin.mpg.de/Introduction.html

Birren, B. A., & Stine-Morrow, L. (1996). The development of division 20. I *Division 20: Past and future perspectives,* (ss. 3-6). Hämtad 2008-09-25 från http://apadiv20.phhp.ufl.edu/d20hist.pdf

Burnett-Wolle, S., & Godbey, G. (2007). Refining research on older adults' leisure: Implications of Selection, Optimization and Compensation and Socioemotional Selectivity Theories. *Journal of Leisure Research, 39*(3), 498-513. Hämtad 2008-05-01 från http://proquest.umi.com/pqdlink?index=7&did=1401193651&SrchMode=3&sid=1&Fmt=6&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1227193432&clientId=53681&aid=1

Burr, V. (2003). *Social Constructionism* (2:a uppl.). London: Routledge.

Butler, R. N. (2002). *Age, Death, and Life Review*. Hämtad 2008-10-02 från http://www.hospicefoundation.org/teleconference/2002/butler.asp

Calhoun, C. (2001). Foreword by Craig Calhoun. I K. W. Worcester, *Social science research council, 1923-1998* (ss. 4-11). Hämtad 2008-09-25, från http://publications.ssrc.org/about_the_ssrc/SSRC_History.pdf

Cardona, B. (2007). 'Anti-aging medicine' and the cultural context of aging in Australia: Preliminary findings from ongoing research on users and providers of 'Anti-aging medicine' in Australia. *Annals Of The New York Acadamy Of Sciences, 1114*, 216–229. DOI: 10.1196/annals.1396.000

Carstensen, L. L. (1987). Age-related changes in social activity. I L. L. Carstensen, & B. A. Edelstein (Red.), *Handbook of clinical gerontology* (ss. 222-237). New York: Pergamon.

Carstensen, L. L. (1992). Social and Emotional Patterns in Adulthood: Support for Socioemotional Selectivity Theory. *Psychology and aging, 7*(3), 331-338. Hämtad från http://www.apa.org/journals/pag/

Cervone, D., & Pervin, L. A. (2008). *Personality : theory and research* (10:e uppl). Hoboken: Wiley.

Costa, P. T., Duberstein, P. R., Friedman, B., Karuza, J., McCrae, R. R., & Weiss, A. (2005). Cross-sectional age differences in personality among Medicare patients aged 65 to 100, *Psychology and Aging, 20*(1), 182-185. DOI: 10.1037/0882-7974.20.1.182

Degnen, C. (2007). Minding the gap: The construction of old age and oldness amongst peers. *Journal of Aging Studies 21*, 69–80. DOI: 10.1016/j.jaging.2006.02.001

Duke University Center for the Study of Aging and Human Development (ej dat.) *About the center*. Hämtad 2008-09-25 från http://www.geri.duke.edu/aging/aging.html

Erikson, E. H. (1993). *Barnet och samhället* (3:e uppl). Stockholm: Natur och Kultur.

Erikson, J. M. (2004). Förord till den utvidgade utgåvan. I E. H. Erikson, *Den fullbordade livscykeln* (3:e uppl., ss. 12-22). Stockholm: Natur och Kultur.

Freund, A., & Baltes, P. B. (1998) Selection, optimization, and compensation as strategies of life management: Correlations with subjective indicators of successful aging. *Psychology and Aging, 13*(4), 531-543. Hämtad från http://ft.csa.com/ids70/resolver.php?sessid=ftrrs183pk9na0urodclu9o5m3&server=www-ca3.csa.com&check=b6629b8817d6cf099eecbbdcb29fc8e3&db=psycarticles-set-c&key=PAG%2F13%2Fpag_13_4_531&mode=pdf

Foucault, M. (2002). *Vetandets arkeologi*. Lund: Studentlitteratur.

Fyrlund, K. (2004, december 12). Nuder kallade 40-talister för ”köttberg”. *Aftonbladet*. Hämtad 2008-08-21 från http://www.aftonbladet.se

Hendricks, J. (1995). The social power of professional knowledge in aging. *Generations, 19*(2), 51-54. Hämtad 2008-11-12 från http://elin.lub.lu.se/cgi-bin/linker/ebsco_local?9510042453

Henriques, J., Hollway, W., Urwin, C., Venn, C., & Walkerdine, W. (red.). (1984a). *Changing the subject: Psychology, social regulation and subjectivity*. London: Methuen.

Henriques, J., Hollway, W., Urwin, C., Venn, C., & Walkerdine, W. (1984b). Introduction to section 1. From the individual to the social- a bridge too far. I J. Henriques, W. Hollway, C. Urwin, C. Venn, & W. Walkerdine, (red). *Changing the subject: Psychology, social regulation and subjectivity*. (ss. 11-25). London: Methuen.

Henriques, J., Hollway, W., Urwin, C., Venn, C., & Walkerdine, W. (1984c). Introduction to section 2. Constructing the subject. I J. Henriques, W. Hollway, C. Urwin, C. Venn, & W. Walkerdine, (red). *Changing the subject: Psychology, social regulation and subjectivity*. (ss. 91-110). London: Methuen.

Hoare, C. H. (2002). *Erikson on development in adulthood: new insights from the unpublished papers.* Tillgänglig från http://books.google.com/books?id=PKRjzU2DSEYC&printsec=frontcover&dq=Erikson+on+development+in+adulthood&hl=sv#PPP1,M1

Institutionen för psykologi. (2006, maj 30). PSPC01. Kurs C, Människan i livsloppsperspektiv (Human beings in a life course perspective). Nivå G. 45 högskolepoäng. I *PSP 2007, Kursplaner*. Hämtad 2008-11-20 från http://www1.psychology.lu.se/psyk/kursplanC2007.asp

Institutionen för psykologi. (2007, november 07). PSPC01. Kurs C, Människan i livsloppsperspektiv (Human beings in a life course perspective). 45 högskolepoäng. I *Kurslitteraturlistor, PSP 2007.* Hämtad 2008-11-20 från http://www1.psychology.lu.se/psyk/kurslitt07.asp

Jones, R. L. (2006). 'Older people' talking as if they are not older people: Positioning theory as an explanation. *Journal of Aging Studies*, *20*, 79–91. DOI: 10.1016/j.jaging.2004.12.003

Jörgensen, C. R. (2004). *Psykologin i senmoderniteten*. Stockholm: Liber.

Katz, S. (1992). Alarmist demography: Power, knowledge, and the elderly population. *Journal of Aging Studies, 6*(3), 203-225. Hämtad 2008-11-12 från http://ida.lub.lu.se/cgi-bin/elsevier_local?YYST0080-A-08904065-V0006I03-9290001M

Katz, S. (1996). *Disciplining old age : the formation of gerontological knowledge*. Charlottesville och London: University Press of Virginia.

Katz, S. (2000). Busy bodies: Activity, aging, and the management of everyday life. *Journal of Aging Studies, 14*(2), 135-152. Hämtad 2008-11-12 från http://elin.lub.lu.se/cgi-bin/linker/ebsco_local?3344349

Labouvie-Vief, G., Diehl, M., Jain, E., & Zhang, F. (2007). Six-year change in affect optimization and affect complexity across the adult life span: A further examination. *Psychology and Aging*. *22*(4), 738-751. DOI: 10.1037/0882-7974.22.4.738

Labouvie-Vief, G., & Medler, M. (2002). Affect optimization and affect complexity: Modes and styles of regulation in adulthood. *Psychology and Aging, 17*(4), 571-588. DOI: 10.1037//0882-7974.17.4.571

Macfarlane, J. W. (1939). The Guidance Study. *Sociometry, 2*(3), 1-23. Hämtad från http://www.jstor.org/stable/2785296

Maddox, G. L. (1979). Sociology of later life. *Annual Review of Sociology, 5*, 113-135 Hämtad från http://arjournals.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.so.05.080179.000553?cookieSet=1

Marshall, V. W. (1994). Sociology, psychology, and the theoretical legacy of the Kansas City Studies. *The Gerontologist 34*(6), 768-774.

McCrae, R. R., & Costa, P. T. (2004). A contemplated revision of the NEO Five-Factor Inventory, *Personality and Individual Differences 36*(3), 587-596. DOI:10.1016/S0191-8869(03)00118-1

Mills, S. (2003). *Michel Foucault*. Tillgänglig från http://www.lund.eblib.com/EBLWeb/patron/

Molinari, V., Karel, M., Jones, S., Zeiss A., Cooley, S. G., Wray, L., m.fl. (2003). Recommendations about the knowledge and skills required of psychologists working with older adults. *Professional Psychology: Research and Practice, 34*(4), 435–443. DOI: 10.1037/0735-7028.34.4.435

Morrow S. L. (2005). Quality and trustworthiness in qualitative research in counseling psychology. *Journal of Counseling Psychology 52*(2), 250–260. DOI: 10.1037/0022-0167.52.2.250

Parker, I. (1997). Discursive psychology i D. Fox & I. Prilleltensky (red.), *Critical Psychology: An Introduction* (ss. 284-298). London: SAGE Publications.

Peck, R. (1956). Psychological developments in the second half of life. I J. E. Anderson (red.), *Psychological aspects of aging* (ss. 42-53). Hämtad från PsycBOOKS databas.

Rose, N. (1999). *Governing the soul: the shaping of the private self*. London: Free Association Books.

Salthouse, T. A. (2006). Theoretical issues in the psychology of aging. I J. E. Birren, & W. Schaie (red.), *Handbook of the psychology of aging* (6:e uppl., ss. 3-13). Boston: Elsevier Academic Press.

Social Science Research Council. (ej dat.a). *About the SSRC.* Hämtad 2008-09-25 från http://www.ssrc.org/inside/about

Social Science Research Council. (ej dat.b). *SSRC: Consolidated list of council committees, 1924-1997.* Hämtad 2008-09-25 från http://www.ssrc.org/inside/about/consolidated_list_of_committees_1924-1997

Smith, J., Maas, I., Mayer, K. U., Helmchen, H., Steinhagen-Thiessen, E., & Baltes, P. B. (2002). Two-wave longitudinal findings from the Berlin Aging Study: Introduction to a collection of articles. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences 57B*(6), 471-473.

Stainton Rogers, W., & Stainton Rogers, R. (2002). *Genuspsykologi: kön och sexualitet*, Lund: Studentlitteratur.

Thurston, J. L. (1951). First National Conference on Aging: A preview of maturity, *Industrial and Labor Relations Review, 4*(2), 163-172. Hämtad från http://www.jstor.org/stable/2519227

Tornstam, L. (2005). *Åldrandets socialpsykologi* (7:e uppl.). Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Wetherell, M. (1996). Life histories/ social histories i M. Wetherell (red.), *Identities, groups and social issues* (ss. 299-361). London: SAGE.

Willig, C. (2001). *Introducing qualitative research in psychology: Adventures in theory and method*, Buckingham: Open University Press.

Willig, C. (2008). *Introducing qualitative research in psychology: Adventures in theory and method* (2:a uppl.). Buckingham: Open University Press.

Winther Jörgensen, M., & Phillips, L. (2000). *Diskursanalys som teori och metod*, Lund: Studentlitteratur.

Worcester, K. W. (2001). *Social science research council, 1923-1998*. Hämtad 2008-09-25, från http://publications.ssrc.org/about_the_ssrc/SSRC_History.pdf